

NEKA OSNOVNA NAČELA RADNOG PRAVA

§1. Pojam, smisao i vrste osnovnih načela

Najkraće rečeno »pravna načela« bi se mogla pojmovno odrediti kao najopštije pravne norme koje izražavaju osnovna, principijelna ili fundamentalna, najbitnija i trajna (relativno: za sadašnjost i doglednu budućnost) opredeljenja i htenja vladajuće klase koja se konkretizuju sveukupnošću normi pravnog sistema zemlje te su, kao takva, osnova i pravac »za delovanje svih i svakog«¹⁾

Pravno načelo, dakle, znači maksimum ili pravilo akcije izraženo voljom ljudi u određenoj pravnoj formulaciji koja je uslovljena materijalnim i drugim potrebama i mogućnostima uklopljenim u društveno-ekonomski, politički i pravni sistem date države. Delujući u okviru prava, pravna načela izražavaju »politiku« svojih stvaralaca.²⁾

Obzirom na sveopštu obaveznost koja se realizuje konkretizacijom kroz norme celokupnog pravnog sistema, opšta ili osnovna načela povezuju sve delove ili grane toga sistema u jednu logičnu, neprotivrečnu i potpunu celinu kao njegova osnova (temelj) i okvir.

Treba razlikovati opšta ili osnovna načela celokupnog jedinstvenog pravnog sistema na pr. naše države od načela radnog prava. Ona prva načela su osnova svih grana prava (na pr. načelo jednakosti građana pred zakonom, čl. 154 Ustava SFRJ) ili širih delova pravnog sistema (na pr. načelo jedinstva jugoslovenskog tržišta, čl. 255. Ustava SFR Jugoslavije). Budući da i radno pravo jeste sastavni i nerazdvojni deo sveukupnog jedinstvenog pravnog sistema Jugoslavije, opšta ili osnovna načela celog toga sistema jesu, takođe, i načela našeg radnog prava.

Međutim, radno pravo, kao posebna grana našeg pravnog sistema, ima i svoja sopstvena načela uslovljena predmetom svoga regulisanja kome je prilagođen i način pravnog normiranja. Tako na pr. načelo raspodele prema radu, načelo zaštite na radu i td. su imanentna samo radnom pravu kao posebnoj grani našeg pravnog sistema.³⁾

Isto tako bi trebalo voditi računa da ni smisao, značaj i domašaj svih načela radnog prava nije isti. Obzirom na to moguće je podeliti

¹⁾ Vidi još: Pravni leksikon, »Savremena administracija«, Bgd., 1970, str. 850. i Ustav ŠFRJ, »Sl. list SFRJ«, br. 9/74, deseti odeljak Osnovnih načela.

²⁾ U tom smislu vidi: dr. N. Tintić, Radno i socijalno pravo, (I), »Narodne novine«, Zagreb, 1969, str. 58.

³⁾ Osim od naših teoretičara izloženo stanovište se zastupa drugde, Vidi na pr. N. G. Aleksandrov i D. M. Genkin: Sovjetsko radno pravo, Vesnik rada, Bgd., 1948, str. 22—23.

sva načela radnog prava na opšta ili osnovna i posebna. Kao kriterijumi za njihovo međusobno razlikovanje najčešće se uzimaju: stepen njihove opštosti i, s njim u vezi, obim primene ili domašaj.

Osnovnim načelima radnog prava smatraju se samo ona koja: a) proizlazeći iz osnove našeg socijalističkog samoupravnog društva izražavaju suštinu pravnog položaja radnika u našoj zemlji; b) kao takva se primenjuju na sve vrste radnih i njima uslovljenih pravnih odnosa, odnosno na sve radnike i c) ostaju nepromenjena bar u toku čitave jedne faze razvoja naše zajednice uz sve obilje i raznovrsnost izvora radnog prava (zakoni i drugi direktni opšti akti države, akti međunarodnog radnog prava, samoupravni opšti radnopravni akti, kolektivni ugovori o radu) i, takoreći, svakodnevne izmene i dopune važećih radnopravnih normi u skladu sa tekućim društvenim potrebama i mogućnostima.

Za razliku od osnovnih, posebna načela radnog prava bila bi ona koja se primenjuju samo na neke vrste radnih odnosa, odnosno neke grupe ili kategorije radnika. I dok su ona prva, osnovna načela, osnov i okvir jedinstva radnopravnog sistema dotle su druga, posebna, osnov i okvir za njegovu diferencijaciju. Pošto posebna načela radnog prava i onako nisu predmet posebne obrade na ovom mestu, a što je vidljivo iz naslova pomenimo samo toliko da se kao najčešći uzroci ustanovljavanju razlika u položaju radnika u zakonodavstvu navode priroda ili vrsta posla i uslovi kod kojima se rad obavlja. U prošlosti su posebna načela ne retko korišćena za sticanje neosnovanih privilegija, odnosno za neosnovane diskriminacije.

Osnovna načela radnog prava, dakle, jesu temeljna, najbitnija i najkarakterističnija ili, lapidarno rečeno, imanentna sistemu radnog prava konkretne zemlje, kroz njih se izražavaju osnovni pogledi i osnovni društveni ciljevi koje treba ostvariti posredstvom radnopravnih normi. Ona su jedinstvena za »sve i svakog« jer proizilaze iz jedinstvene osnove društveno-ekonomskog, političkog i pravnog sistema date države, a što, ipso facto, podrazumeva i pravnim sistemom ustanovljeni stepen jedinstva društvene organizacije rada i pravnog položaja radnika na jedinstvenoj materijalnoj osnovi.⁴⁾

Obaveznim primenjivanjem osnovnih načela na sve radnike naše zemlje radno pravo, celinom svojih normi, obezbeđuje i zaštićuje »jedinственe interese radničke klase,⁵⁾ tj. u osnovi iste vrste prava kvantificiranih po jedinstvenim osnovima i merilima. S druge strane relativna nepromenljivost osnovnih načela radnog prava jeste garant stalnosti i stabilnosti pravnog, a ime i stvarnog položaja svih radnika naše zemlje.

Već i na osnovu dosad rečenog je moguće konstatovati da su osnovna načela radnog prava, koja se konkretizuju celinom prava radnopravnih normi, obavezujuće, usmeravajuće pa i ograničavajuće rukovodne smernice. Obzirom na to u ovim načelima svaki radnopravni institut mora imati svoj osnov, a radnopravne norme i mogu i moraju biti propisivane, tumačene i primenjivane samo u skladu s njima.

⁴⁾ Slično vidi i kod dr N. Tintića: Radno i socijalno pravo, Knjiga prva, I, op. cit., str. 58—59.

⁵⁾ Ustav SFRJ, op. cit., Osnovno načelo I, st. 1, al. 5.

Značaj osnovnih načela radnog prava je neosporno velik i sa teorijskog i sa praktičnog stanovišta. Kao sinteza dotadašnjih naučnih saznanja ova načela su solidna osnova za dalje unapređivanje, razvijanje usavršavanje nauke Radnog prava. Praktično gledano, osim već istaknutog, osnovna načela radnog prava, za slučaj da pojedini radno-pravni institut ili neki njegov aspekt ostane pravno neregulisan i analogija nije moguća, mogu i moraju biti neposredni i direktni osnov za rešenje pravne stvari. Rečeno klasičnom pravnom terminologijom to znači da se spor u pitanju ima rešiti direktnim pozivanjem na načela.

Dakle, osnovna načela važećeg radnog prava jesu pravnim normama, najčešće ustavom, eksplicitno izražena i precizirana suštinska opredeljenja o društveno-ekonomskom, socijalnom, moralnom pa i političkom položaju i radnika pojedinca i radničke klase u celini. U zemljama gde i nema ustava u formalno pravnom smislu (na pr. Engleska), a i izvan toga, ova načela proizlaze iz analize celokupnosti radnopravnih normi, kao i iz morala. Dabome ovde se najčešće i ne radi o nekom apstraktnom moralu već o moralu konkretnog društva u konkretnim uslovima. U našoj zemlji radi se o »načelima morala socijalističkog samoupravnog društva«.⁶⁾

Principijelno govoreći pri konstituisanju i uobličavanju osnovnih načela radnog prava polazi se od društvenog vrednovanja rada kao ekonomske, socijalne i moralne kategorije i njegovog nosioca — radnika pod kojim se pojmom u našem pravu, a o čemu će još biti reči na odgovarajućem mestu, podrazumeva svako zaposleno lice bez obzira na vrstu institucije u kojoj je zaposleno, vrstu i prirodu posla koga obavlja, uslove rada i sve druge okolnosti.

I svi dosadašnji ustavni akti u novoj Jugoslaviji sadržavali su i sadrže osnovna načela o društvenoj organizaciji rada i položaju radnika.⁷⁾ Svakako najviši domet u tome predstavlja sada važeći Ustav SFR Jugoslavije usvojen 1974. godine. On naročitu pažnju poklanja radnicima u udruženom radu, a to su »lica koja rade društvenim sredstvima u organizaciji udruženog rada, u radnoj zajednici, ili drugom obliku udruživanja rada i sredstava«⁸⁾ nastojeći da im obezbedi vladajući položaj u društvenoj reprodukciji i u društvu u celini.⁹⁾ Pri tome se polazi od saznanja »da su radnici i seljaci... u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji, srušili stari klasni poredak zasnovan na eksploataciji... i otpočeli stvaranje društva u kome će ljudski rad biti oslobođen od iskorišćavanja i samovolje« i od težnje »da se obezbedi dalji razvitak socijalističkih samoupravnih demokratskih odnosa na putu oslobođenja rada i izgradnje komunističkog društva«.¹⁰⁾

⁶⁾ Stilizacija iz čl. 575. Zakona o udruženom radu, »Sl. list SFRJ«, br. 53/76.

⁷⁾ Vidi dr. A. Baltić — dr. M. Despotović: Osnovi radnog prava Jugoslavije, Sistem samoupravnih međusobnih radnih odnosa i osnovni problemi sociologije rada (u buduće: Osnovi radnog prava Jugoslavije), šesto izmenjeno i dopunjeno izdanje, »Savremena administracija«, Bgd., 1978, str. 137.

⁸⁾ Zakon o udruženom radu, op. cit., čl. 6.

⁹⁾ Opširnije vidi u našem radu: Socijalna sigurnost i stabilnost radnika prema novom Ustavu SFR Jugoslavije, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, 1974 (vanredni broj), str. 89—90 i dr.

¹⁰⁾ Ustav SFR Jugoslavije, op. cit., Preambula.

Osnovna načela našeg važećeg radnog prava sadržana su, pretežno u: uvodnom delu, Glavi prvoj (naročito Odeljak prvi: Položaj čoveka u udruženom radu i društvena svojina, odnosno Odeljak šesti: Samostalni lični rad sredstvima u svojini građana) i Glavi trećoj (Slobode, prava i dužnosti čoveka i građanina) Dela drugog Ustava SFRJ Jugoslavije.

Socijalističko društveno uređenje naše zemlje, prema Ustavu SFRJ, zasniva se na vlasti radničke klase i svih radnih ljudi i na odnosima među ljudima kao slobodnim i ravnopravnim proizvođačima i stvaraocima, čiji rad služi isključivo zadovoljavanju njihovih ličnih i zajedničkih potreba.¹¹⁾ U tom uređenju samo rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj čoveka, na osnovu jednakih prava i odgovornosti, a niko ne može ni neposredno ni posredno sticati materijalne i druge koristi eksploatacijom tuđeg rada.¹²⁾ Prema tome, na odlučujućem uticaju rada na materijalni, socijalni i uopšte društveni položaj radnika temelji se celokupna koncepcija osnovnih načela radnog prava u našoj državi čiji smisao značaj i domašaj se proteže na sve vrste radnih odnosa, odnosno na sve kategorije lica u radnom odnosu.

Na osnovu danas važećeg zakonodavstva osnovna načela jedinstvenog sistema radnog prava u našoj zemlji bi bila:

1. načelo slobode rada;
2. načelo prava na rad;
3. načelo prava rada sredstvima u društvenoj svojini, samoupravljanja i samoupravnog uređivanja međusobnih radnih odnosa;
4. načelo raspodele prema radu i obezbeđenja materijalne i socijalne sigurnosti radnika i njegove porodice;
5. načelo zaštite na radu;
6. načelo neotuđivosti i zaštite prava iz radnog odnosa;
7. načelo odgovornosti za povrede prava i obaveza iz radnog odnosa;
8. načelo sindikalnih sloboda.

Pojedina od osnovnih načela uključuju, kao svoju pretpostavku, i neka druga načela. Utoliko su ova druga sastavni deo onih prvih načela pa se kao takva i obrađuju sintetizovano.¹³⁾ Tako na pr. načelo slobode rada apsolutno pretpostavlja načelo dobrovoljnosti, kao i načelo zabrane prinudnog rada. Zatim, sva osnovna načela pretpostavljaju načelo jednakosti i ravnopravnosti, tj. zabranu diskriminacije bez obzira na: nacionalnost, rasu, pol, jezik, veroispovest, političko ubeđenje, obrazovanje, društveni položaj i td.¹⁴⁾ Princip zabrane diskriminacije je od posebnog značaja u oblasti uslova i mogućnosti za zasnivanje radnog odnosa, nagrađivanja prema radu, stalnosti i stabilnosti zaposlenja.

Isto tako pravo rada sredstvima u društvenoj svojini, u stvari, »predstavlja kompleks načela koja opredeljuju društvenu svojinu, to jest položaj čoveka i međusobne odnose ljudi u sistemu društvene svo-

¹¹⁾ Ustav SFRJ, op. cit., Osnovna načela, II, st. 1.

¹²⁾ Ustav SFRJ, op. cit., čl. 11, st. 1. i 2.

¹³⁾ Vidi dr. N. Tintić: Radno i socijalno pravo, (I), str. 60.

¹⁴⁾ Vidi: Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, koga je usvojila Generalna skupština OUN, 16. 12. 1966, a ratifikovala naša država »Sl. list SFRJ«, br. 7/71, čl. 2. i Ustav SFRJ, op. cit., čl. 154.

jine, a samim tim ono je osnova i izvor celog niza drugih neotuđivih ekonomskih, materijalnih i demokratskih prava, obaveza i odgovornosti radnog čoveka u udruženom radu i u društvu uopšte¹⁵⁾ Krajnji cilj ovog prava jeste oslobođenje rada kao prevazilaženje istorijski uslovljenih društveno-ekonomskih nejednakosti i zavisnosti ljudi u radu.¹⁶⁾

Načelo raspodele prema radu, zbog nejednakih uslova života i rada, kao svoj korektiv pretpostavlja i načelo solidarnosti. Isto su tako solidarnost, uzajamnost i socijalistički humanizam pretpostavke načelu obezbeđenja materijalne i socijalne sigurnosti radnika i njegove porodice. Načelo zaštite na radu, između ostalog, pretpostavlja pravo na ograničeno radno vreme, odmore i td. kao i čitav niz raznovrsnih mera podobnih za ostvarivanje i unapređivanje bezbednih uslova rada uključujući i pravo na posebnu (pojačanu) zaštitu uslovljenu ponekad psihofizičkim osobenostima ili stepenom radne sposobnosti pojedinih kategorija radnika, a ponekad vrstom rada i uslovima pod kojima se on obavlja.

Ustavom konstituisana osnovna načela radnog prava, kao podloga i oslonac, preuzimaju se, dalje razvijaju, pojmovno i funkcionalno razrađuju i preciziraju u okviru iz njih proizlazećih radnopravnih instituta čitavim nizom zakona, samoupravnih opštih radnopravnih akata i td., a sa ciljem da se opredeljenjima sadržanim u njima pruži podrška, da podsticaj i obezbedi zaštita.¹⁷⁾

Ovde bi još trebalo dodati da su izvesna od ovih načela kao na pr. načelo slobode rada, prava na rad, zaštite na radu, zaštite prava iz radnog odnosa, odgovornosti za povrede prava i obaveza iz radnog odnosa, sindikalnih sloboda i td. postala već klasična načela modernog radnog prava.¹⁸⁾ Kao takva ova su načela našla svoje mesto u zakonodavstvima mnogih zemalja, a potom i u brojnim aktima međunarodnog univerzalnog i regionalnog radnog prava. Međunarodna organizacija rada je prva svetska organizacija koja je svojim Ustavom, kasnije dopunjenom filadelfijskom deklaracijom, utvrdila načela koja se, u okviru osnovnih i brojnih prava čoveka, prevashodno tiču radnika.¹⁹⁾ Ova načela je Međunarodna organizacija rada, za više od pola veka kontinuiranog i plodnog delovanja, stalno proširivala i unapređivala posredstvom svojih konvencija i preporuka.²⁰⁾

Mada najčešće kvalifikovana i klasifikovana kao ekonomsko-socijalna²¹⁾ većina osnovnih prava iz oblasti radnih odnosa i socijalne si-

¹⁵⁾ E. Kardelj: Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, »Komunist«, Beograd, 1977, str. 112.

¹⁶⁾ Vidi Ustav SFRJ, op. cit., Osnovna načela, II, st. 3. alineja prva.

¹⁷⁾ U U tom smislu vidi Obrazloženje Nacrta zakona o udruženom radu dato od Komisije za pripremu zakona iz oblasti udruženog rada Skupštine SFRJ i objavljeno kao poseban prilog dnevnom listu »Borba«, Beograd, 28. 4. 76, str. 3.

¹⁸⁾ Dr A. Baltić — dr M. Despotović: Osnovi radnog prava Jugoslavije, op. cit., str. 139.

¹⁹⁾ Dr R. Kyovsky — dr A. Radovan: Konvencije in preporočila Mednarodne organizacije dela s komentarjem, Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana, 1975, str. 44.

²⁰⁾ Vidi konvencije i preporuke o sindikalnim slobodama (br. 11, 87. i 98.) i o zabrani prinudnog rada (br. 29. i 111) koje je ratifikovala i Jugoslavija.

²¹⁾ O ekonomsko-socijalnim pravima i načelima radnog prava detaljnije vidi dr. R. Kyovsky: Učbenik delovnega prava in socialnega zavarovanja, Ljubljana, 1961, str. 89—95.

gurnosti radnika su istovremeno i univerzalna, kulturna, građanska i politička osnovna prava čoveka. Takav karakter im je priznat u najširim razmerama Univerzalnom deklaracijom o pravima čoveka²²⁾, Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima²³⁾, a na regionalnom planu Evropskom konvencijom o pravima čoveka,²⁴⁾ Evropskom socijalnom poveljom²⁵⁾ i td.

Kao tekovina opšteg napretka, civilizacije i kulture savremenog sveta ovi akti međunarodnog radnog prava su *zajednički standardi* koje treba da postignu svi narodi i sve nacije da bi svaki pojedinac i svaki organ društva, imajući ih stalno na umu, težio da učenjem i vaspitavanjem doprinese poštovanju ovih prava i sloboda kako bi postupnim nacionalnim i međunarodnim merama bilo obezbeđeno njihovo opšte i stvarno priznanje i poštovanje.²⁶⁾ Po ovim aktima se ceni danas dostignuti stepen demokratizacije u oblasti položaja radnika za svaku državu članicu međunarodne zajednice.²⁷⁾

Međutim, postojanjem tih (ili kojih drugih) osnovnih načela u sistemu radnog prava nije moguće dokazivati i njihovu stvarnu realizaciju jer su, jednim delom, u pitanju i anticipacije, i jer se radi o budućim interakcijama (ljudskim) u složenoj sredini i razvoju. Time je omogućena, ali i diktirana pokretljivost i različitost njihovih konkretnih manifestacija; teškoće u definisanju, kada se ta načela pretvaraju u socijalni fakt; nemogućnost ograničavanja na ono što je već postignuto, jer je u pitanju i ono što tek treba postići, a u tome je prisutna ne samo ideološka uslovljenost već i delovanje socijalno-ekonomskih faktora i uslova razvoja, kao i različitost interesa i ciljeva na strani onih koji u svemu tome sudeluju.²⁸⁾

§2. Načelo slobode rada

Načelo slobode rada spada u red onih osnovnih prava i sloboda čoveka koje su među prvima dobile svoju ustavnu i uopšte pravnu potvrdu, razradu i zaštitu. Nastala još u vreme učvršćivanja kapitalističkog društveno-ekonomskog, političkog i pravnog sistema zasnovanog na apsolutnoj vladavini privatne svojine sloboda rada je, u krajnjoj liniji, i imala da služi učvršćenju, razvoju i zaštiti toga sistema. Njome se garantovala potpuna sloboda aktivnosti u eksploataciji privatne svojine, uključujući i eksploataciju tuđeg rada, tj. rada lica lišenih svojine.

U doba vladavine individualističkih sloboda (sve do početka druge polovine devetnaestog veka) smatralo se da nije dozvoljeno nikakvo po-

²²⁾ Usvojena u Ujedinjenim nacijama 10. 12. 1948. koju je (po dr. J. Đorđeviću: Ustavno pravo, Beograd, 1976, str. 373.), »u osnovi prihvatila Jugoslavija«.

²³⁾ Usvojen u Ujedinjenim nacijama 16. 12. 1966, a ratifikovan u Jugoslaviji »Sl. list SFRJ«, br. 7/71.

²⁴⁾ Rimski ugovori iz 1950. god.

²⁵⁾ Zaključena u Torinu 1961., a stupila na snagu 1965.

²⁶⁾ Ideja, stilizacija i dikcija iz Univerzalne deklaracije o pravima čoveka, op. cit., ciljevi.

²⁷⁾ Slično vidi dr. R. Kyovsky — dr. A. Radovan, op. cit., str. 44.

²⁸⁾ Dr N. Tintić: Radno i socijalno pravo, Knjiga prva, (I), op. cit., str. 61.

sredovanje i mešanje u »slobodu rada« radnika i »slobodu delanja« poslodavaca, jer je privatna svojina bila sveta i neprikosnovena stvar. Uslovi rada se utvrđuju »dobrovoljno« zaključenim ugovorom o radu zasnovanom na »saglasnosti volja« radnika i poslodavaca i niko drugi (pa ni država) nema pravo da se meša u to koliko će biti radno vreme radnika, njegova najamnina, higijensko-tehnički i drugi uslovi pod kojima radnik radi i td. Na državi je da interveniše samo ako su odredbe tako zaključenog ugovora o radu povređene.¹⁾

Smisao slobode rada, shvaćene u svom prvobitnom značenju, prema tome, sastojao se u pravom utvrđenoj i zaštićenoj obavezi države da apstinira (uzdrži se) od intervencije u oblasti slobodnih profesionalnih (pre svega privrednih) aktivnosti vlasnika sredstava rada, tj. da ostavi punu slobodu eksploatacije najamnih radnika i, na toj osnovi, omogućiti sticanje maksimalnih profita.

Prvobitno značenje slobode rada, i ako sporo i mukotrпно, vremenom se menjalo i moralo menjati pod uticajem materijalnog, tehničko-tehnološkog, društveno-političkog i kulturnog napretka. I zaista u toku svog dugog postojanja pojam slobode rada je u znatnoj meri transformisan.

Kao globalno načelo savremenog radnog prava i svakog pravnog poretka koji je deo slobodnog ljudskog društva²⁾ danas *pojam slobode rada, u najširem (klasičnom) smislu, podrazumeva pravo svakog lica da slobodno izabranim ili prihvaćenim radom obezbedi sebi sredstva za život.*³⁾ U tom značenju sloboda rada, kao svoje sastavne i nerazdvojne elemente, podrazumeva:

- a) slobodu u izboru budućeg poziva, zanimanja ili profesije;
- b) slobodu svakog lica u opredeljivanju da li će sredstva za život obezbeđivati radom iz radnog odnosa ili iz bavljenja kakvom samostalnom profesionalnom delatnošću;
- c) slobodu tj. dobrovoljnost u odlučivanju ozasnivanju i raskidanju radnog odnosa (kada, gde, s kim i pod kojim uslovima);
- d) zabranu prinudnog rada;
- e) jednakost i ravnopravnost u dostupnosti svih radnih mesta i funkcija u društvu za sva lica uključujući i izričitu zabranu diskriminacije zasnovane na rasi, boji, polu, jeziku, veroispovesti, političkom ili kakvom drugm mišljenju, nacionalnosti, imovnom stanju i td.;
- f) obezbeđivanje sredstava za život iz ličnog rada kao osnovni cilj ili razlog postojanja ove slobode.

Izložena sadržina modifikovanog pojma slobode, kao što se vidi, pretpostavlja relativno visok stepen zakonom obezbeđene zaštite radnika za razliku od ničim neograničene eksploatacije koju je pretpostavljao prvobitni pojam ovog načela.

¹⁾ Vidi dr A. Baltić — dr M. Despotović: Osnovi radnog prava Jugoslavije, »Savremena administracija«, Beograd, 1978, str. 154.

²⁾ Dr N. Tintić: Radno i socijalno pravo, (I), »Narodne novine«, Zagreb, 1969, str. 62.

³⁾ U tom smislu vidi Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, naročito: Uvod, čl. 2. i 6.

Prvi Ustav socijalističke Jugoslavije od 1946. godine nije imao odredbe o slobodi rada, ali ni onih o obavezi ili dužnosti rada. U praksi, naročito u periodu obnove zemlje i državnog rukovođenja privredom, postojali su razni oblici više ili manje sankcionisanog obaveznog prihvatanja određenih radnih mesta ili dužnosti. Međutim, ni u ovom periodu nije postojao razvijen i čvrst sistem obaveznog rada ili distribucije radne snage iza čega bi stajala posebna aparaturna sankcija i prinude. Već od uvođenja i pod uticajem samoupravljanja i radikalnih promena u koncepciji planiranja, a to znači već više od četvrt veka, sloboda rada je sastavni deo našeg sistema.⁴⁾

Najnoviji Ustav naše zemlje usvojen 1974. godine potvrđuje ranije proklamovano načelo slobode rada kao jedne od osnovnih sloboda čoveka i neophodne pretpostavke i garancije njegovog ustavom utvrđenog položaja ne samo u društveno-ekonomskom, već i u političkom sistemu. Ovo s toga što se društveno uređenje naše zemlje zasniva na vlasti radničke klase i svih radnih ljudi i na odnosima među ljudima kao slobodnim i ravnopravnim proizvođačima i stvaraocima; što rad i rezultati rada određuju materijalni, ali i društveni položaj čoveka i, najzad, što niko ne može ni neposredno ni posredno sticati materijalne i druge koristi eksploatacijom tuđeg rada. Dakle, u našim uslovima se slobodi rada pridaje i jedno dalje, potpuno novo značenje. Ona znači i oslobađanje rada od eksploatacije i od bilo kakve druge, posredne ili neposredne, prinude prevazilaženjem istorijski uslovljenih društveno-ekonomskih nejednakosti i zavisnosti ljudi u radu, a što se obezbeđuje uklanjanjem suprotnosti između rada i kapitala i svakog oblika najamnih odnosa.

U okviru slobode rada svako slobodno bira svoje zanimanje (čl. 160, st. 2.), poziv ili profesiju. Na državi je samo da, putem javnih službi za profesionalnu orijentaciju, pomogne da taj izbor bude što adekvatniji i za pojedinca u pitanju, i za društvenu zajednicu. Izabrano zanimanje se, po sopstvenom izboru svakog pojedinca, realizuje ili radom u radnom odnosu (unutar organizacija udruženog rada, radnih zajednica, zapošljavanjem kod radnog čoveka koji samostalno obavlja delatnost ličnim radom sredstvima u svojini građana — privatnog poslodavca) ili samostalnim obavljanjem umetničke, kulturne, advokatske ili druge profesionalne delatnosti u vidu zanimanja, odnosno zakonom određene delatnosti koju radni čovek obavlja ličnim radom sredstvima u svojini građana.

I ako jedno od osnovnih načela, ni načelo slobode rada nije neko apsolutno pravo jer je ograničeno i objektivno i subjektivno. Objektivna ograničenja proizilaze iz stvarno postojećih, pre svega, materijalnih mogućnosti, a subjektivna iz osnovnih društvenih opredeljenja u oblasti rada. Tako gledano u našim uslovima se sloboda rada znatno češće realizuje kroz zasnivanje radnog odnosa prevashodno u sektoru društvene svojine, a znatno ređe samostalnim obavljanjem profesionalne delatnosti u vidu zanimanja. Ova druga mogućnost, za razliku od prve, i nije predmet radnog, već ustavnog privrednog, upravnog i td. prava (dobi-
janje dozvola za rad, otvaranje zanatskih, ugostiteljskih, advokatskih

⁴⁾ Vidi dr J. Đorđević: Ustavno pravo, »Savremena administracija«, Beograd, 1976, str. 380—381.

radnji i td.). U oba slučaja se ova sloboda kreće i može kretati u granicama društveno korisnog i dopuštenog rada. Treba još dodati da se pravom slobode rada ne konstituiše, čak ni prećutno, »pravo na nerad« jer, »ko neće da radi, a sposoban je za rad, ne uživa prava i zaštitu koji pripadaju po osnovi rada«. ⁵⁾

U okviru slobode u izboru zaposlenja, kao sastavnog dela slobode rada, svak' za sebe slobodno odlučuje da li će zasnovati radni odnos, kada, gde, s kim i pod kojim uslovima u okviru važećim pravom dozvoljenih modifikacija. Ovu slobodu Ustav potkrepljuje i načelom po kome je zapošljavanje građana slobodno na celoj teritoriji Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije pod jednakim uslovima koji važe u mestu zaposlenja (čl. 253, st. 1.), kao i onim po kome su svakom građaninu, pod jednakim uslovima, dostupni svako radno mesto i funkcija u društvu (čl. 160, st. 3). Naročito je potrebno podvući ovu objektiviziranu jednakost (kroz unapred propisane i za sve jednake uslove) na celoj teritoriji države, za sve građane i za sva radna mesta, odnosno funkcije u društvu, a što podrazumeva isključivanje svake diskriminacije pri zapošljavanju. Ova opredeljenja bivaju naročito značajna kada se dovedu u vezu sa načelom: »Svako prema sposobnostima — svakome prema njegovom radu«. ⁶⁾

Najzad, kao negaciju slobode rada, Ustav izričito zabranjuje prinudni rad (čl. 160, st. 4.). Prinudni ili obavezni rad, prema Konvenciji Međunarodne organizacije rada br. 29 iz 1930. god. o prinudnom ili obaveznom radu, jeste svaki rad ili usluga koji se zahteva od jednog lica pod pretnjom ma koje kazne i za koji se to lice nije ponudilo dobrovoljno. Osim ovom konvencijom, koju je dosad ratifikovalo 106 država (uključujući i Jugoslaviju⁷⁾), prinudni rad je zabranjen i brojnim drugim aktima međunarodnog prava. ⁸⁾

Uprkos svih pomenutih zabrana prinudnog rada ograničenje slobode rada, pa i drastičnih, u praksi ima još uvek na različitim mestima, u različitim prilikama i sa različitim obrazloženjima (izgovorima). Dobrovoljno je samo podsetiti na prinudni rad ratnih zarobljenika koji je, na pr. beskrupulozno korišćen u nacističkoj Nemačkoj. Obzirom na to, u skladu sa rezolucijom Ekonomsko-socijalnog saveta Ujedinjenih nacija Administrativni savet Međunarodne organizacije rada je ustanovio poseban komitet sa zadatkom da se bori protiv prinudnog rada. ⁹⁾

Pravno posmatrano, prinudnim ili obaveznim radom se ne smatra: a) rad ili usluge koji se zahtevaju na osnovu zakona o obaveznoj vojnoj službi za radove čisto vojnog karaktera; b) rad ili usluge koji se zahtevaju kao posledica osude izrečene sudskom odlukom, pod uslovom da se vrši pod nadzorom i kontrolom javnih vlasti; c) rad ili služba koji se traže u slučaju više sile ili nesreće koja ugrožava život i blagostanje

⁵⁾ Ustav SFRJ, »Sl. list SFRJ«, br. 9/74, čl. 159, st. 7.

⁶⁾ Ustav SFRJ, op. cit., Osnovno načelo II, st. 3, t. 4.

⁷⁾ Službene novine, br. 297/1932.

⁸⁾ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (čl. 6, st. 1.); Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (čl. 8, st. 3); Konvencija MOR-a br. 105. o zabrani prinudnog rada iz 1957; Evropska konvencija o pravima čoveka (čl. 4, st. 2. i 3.); Evropska socijalna povelja (čl. 1, st. 2) itd.

⁹⁾ Dr R. Kyovsky — dr A. Radovan: Konvencije in preporočila Mednarodne organizacije dela s komentarjem, Ljubljana, 1975, str. 63.

zajednice i d) svaki rad ili služba koji čine deo normalnih građanskih obaveza.¹⁰⁾ Prema tome, načelo slobode rada ne isključuje mogućnost da se zakonom predvidi obavezan rad za potrebe narodne odbrane i civilne zaštite (radna obaveza i radna mobilizacija) kao i za lica osuđena na kaznu zatvora za vreme izdržavanja te kazne.

Posebne, najčešće društveno opravdane restrikcije načela slobode rada pojedina zakonodavstva uvode: režimom ograničavanja slobode kretanja i nastanjivanja radne snage; zapošljavanja stranih državljana, odnosno lica bez državljanstva; zabranom zapošljavanja penzionera (ili suspenzijom penzije za vreme trajanja radnog odnosa); zabranom kumulacije dvaju radnih odnosa (dvostrukog zapošljavanja) u istom licu i td.¹¹⁾

Ustavom zajamčena sloboda rada istovremeno obavezuje društveno-političke zajednice (od opštine pa sve do Federacije), organizacije udruženog rada, samoupravne interesne zajednice i sve druge samoupravne organizacije i zajednice kao i njihove organe da svojim ukupnim delovanjem omoguće nesmetano i potpuno korišćenje slobode rada.

§3. NAČELO PRAVA NA RAD

1. Sloboda ili pravo rada i pravo na rad

Za razliku od načela slobode rada koja je među prvima ušla u sistem osnovnih prava i sloboda priznatih i zaštićenih ustavima svih zemalja, kod prava na rad,¹⁾ kao relativno nove kategorije iz reda osnovnih prava sloboda pojedinaca, ustavi kapitalističkih zemalja su vrlo uzdržani vremenski, prostorno i sadržinski. U tim državama pravo na

¹⁰⁾ Uporedi sa čl. 2. Konvencije br. 29. o prinudnom ili obaveznom radu i čl. 8. Međunarodnog pakta o građ. i pol. pravima.

¹¹⁾ Vidi dr. N. Tintić: Radno i socijalno pravo, Knjiga prva, (I), op. cit., str. 64.

¹⁾ O pravu na rad u našoj pravnoj teoriji vidi: dr A. Baltić — dr M. Despotović, Osnovi radnog prava Jugoslavije, »Savremena admini.«, Beograd, 1978, str. 141—152. i dr. M. Despotović, Pravo na rad, doktorska disertacija (u rukopisu); dr R. Kyovsky, Učbenik delovnega prava in socialnega zavarovanja, I, Ljubljana, 1961, str. 96—102; i Pravo na rad u jugoslovenskom samoupravnom sistemu, Arhiv, Bgd., br. 4/78, str. 675—684; dr N. Tintić, Radno i socijalno pravo, I, »Narodne novine«, Zgb., 1969, str. 65—80; dr. R. Pešić, Radno pravo, »Naučna knjiga«, Bgd., 1966, str. 110—118; dr B. Blagoev, Pravni i ekonomski aspekti radnih odnosa, Ekonomski fak., Skopje, 1968, str. 135—138; dr B. Perić, Radno pravo sa socijalnim osiguranjem (skripta), Sarajevo, 1968, str. 60—63; dr J. Đorđević, Ustavno pravo, »Savr. admini.«, Beograd, 1976, str. 378—380; Olga Šuica, Pravo na rad (uporedno-pravni pregled), koreferat povodom Prednacrtata ustava SFRJ raspravljan na Institutu za upotrebno pravo, Bgd., 1962; dr M. Zečević (u redakciji), Ustav SFRJ — stručno objašnjenje, FPN i »Privredni pregled«, Bgd., 1975, str. 301—304; itd.

U stranoj literaturi o istom vidi na pr.: G. H. Gamerlynck — Gérard Lyon-Caen, Droit du travail, Dalloz, Paris, 1967, str. 7. i 63—67; N. G. Aleksandrov — D. M. Genkin (u redakciji), Sovjetsko radno pravo (prevod), Vesnik rada, Beograd, 1948, str. 26—30. i N. G. Aleksandrov, Sovetskoe trudovoe pravo, »Juridičeskaja literatura«, Moskva, 1972, str. 81—84; Jan Kovaržik, Garantii prava na trud v ČSSR, Buletén čehoslovackogo prava, Praga, br. 3—4/1961, str. 171—192; i drugi.

rad je i danas izuzetak od pravila. Obrnuta je situacija u ustavima socijalističkih zemalja. Brojni su i složeni uzroci različitog ponašanja prema slobodi ili pravu rada na jednoj strani i pravu na rad na drugoj. O tim uzrocima biće reči niže.

Po svojoj svrsi, sadržini uslovima za realizaciju pravo rada i pravo na rad su dva samostalna i različita načela. Međutim rečeno ne znači da se ova dva načela međusobno isključuju.²⁾ Štaviše, pravo na rad pretpostavlja i u sebe uključuje pravo i slobodu rada jer bez garantovanog prava na bavljenje slobodno izabranim profesionalnim aktivnostima nema i ne može biti prava na rad shvaćenog u najširem smislu reči.

Svrha slobode rada kao ustavom priznatog i zaštićenog prava pojedinca za vreme dugog perioda liberalnog kapitalizma u suštini se svodila na zaštitu društvenog sistema zasnovanog na privatnoj svojini, a preko slobodne i neograničene eksploatacije te svojine, uključujući i eksploataciju onih koji rade sredstvima u svojini drugog. Danas pojam slobode rada, u najširem (klasičnom) smislu, podrazumeva pravo svakog građanina da slobodno izabranim ili prihvaćenim radom obezbeđuje sebi sredstva za život dostojan čoveka. Po osnovu toga prava svaki pojedinac može zahtevati od organa društva (personificiranog državom i institucijama u njoj) da se uzdrže od intervencija kojima bi se onemogućavala ili ograničavala sloboda u izboru budućeg zanimanja ili profesije, izbora u alternativni da li će se sredstva za život i napredak obezbeđivati radom u radnom odnosu ili bavljenjem kakvom samostalnom profesionalnom delatnošću, dobrovoljnost i ravnopravnost u zasnivanju radnog odnosa i td. Dakle, kod ostvarivanja prava rada uloga društva je u osnovi pasivna.

Pravo na rad, s druge strane, ne samo da pretpostavlja već nužno zahteva punu aktivnost države i brojnih institucija u njoj na preduzimanju plansko-ekonomskih, zakonodavnih i svih drugih odgovarajućih mera za zapošljavanje svih onih koji žele zasnovati radni odnos i tako realizovati svoje pravo na rad. Prema tome, svrha ili krajnji cilj koji se želi postići pomoću priznatog i zaštićenog prava na rad jeste likvidacija nezaposlenosti ili puna produktivna (ne i fiktivna) zaposlenost. Dok se taj cilj ne ostvari, a u istinu ga je još uvek teško ostvariti u većini država, pravo na rad predpostavlja ozakonjenje i sprovođenje socijalnog osiguranja za slučaj nezaposlenosti, kao supsidijarno rešenje.

Pravo na rad zaista predposavlja tj. uključuje u sebe i slobodu rada, ali se ne svodi ili ograničava samo na to. Kao jedno od osnovnih načela radnog prava ono bitno menja i proširuje sadržinu obaveza društvene zajednice koja je, uz ono što obuhvata tradicionalni pojam »pravo rada«, dužna preduzimati akcije za stvaranje i unapređivanje materijalnih i svih drugih predpostavki neophodnih za stvarnu realizaciju prava na rad svakog pojedinca. Dakle, kod prava na rad uloga države

---

²⁾ Mada retko, mogu se naći i suprotna mišljenja. Tako na pr. francuski teoretičar Henry Blaise u svom referatu: »Les garanties juridiques du droit au travail«, podnesenom VI-om Međunarodnom kongresu za uporedno pravo održanom u Hamburgu 1962. godine, smatra da bi dosledno sprovođenje prava na rad ugrozilo slobodu rada (slobodu privatne inicijative) kapitalista vezujući im ruke.

i brojnih drugih institucija je izrazito aktivan.³⁾ U izloženom bi bile osnovne sličnosti i razlike između slobode ili prava rada na jednoj, i prava na rad na drugoj strani.

2. Istorijat i uslovi za realizaciju prava na rad

Pravo na rad je jedan od najvažnijih, najsloženijih i najteže ostvarivih načelnih zahteva radničke klase kao pravna kategorija staro više od jednog veka, a kao moralno-politička još i znatno starija. Podvlačeći njegov značaj, mada nešto hiperbolizovano, Fourier je pisao: »na sitnim sporovima o pravima čoveka izgubili smo čitava stoleća, ali uopšte ni pomišljali nismo o priznanju najosnovnijih prava, kao što je pravo na rad, bez koga se sva ostala svode na nulu.«⁴⁾

Za pojavu ideje o pravu na rad, i u još većoj meri za njeno pre-
rastanje u pravom priznatom i zaštićenom kategoriju bilo je nužno da se
steknu određeni društveno-istorijski uslovi. Te uslove čine na jednoj
strani masovnija pojava nezaposlenosti kao objektivnog stanja u kome
se nalazi veliki broj ljudi koji osim sopstvene radne snage ne raspo-
lažu drugim dobrima pomoću kojih bi mogli obezbediti sopstvenu egzi-
stenciju, a na drugoj postojanje određenog stepena organizovanosti rad-
ničke klase i svesti o sopstvenom značaju i moći.

Pojavu nezaposlenosti, u krajnjoj liniji, omogućili su ukidanje ce-
hovskih i feudalnih ograničenja, odnosno nastanak kapitalizma. Ovo
zbog toga što od nastanka kapitalizma pa nadalje nije više postojao
problem formalne individualne slobode rada. Ali, u svom osnovnom
prvobitnom značenju sloboda rada, trgovine, izbora zanimanja i td. su
slobode i prava građana, a ne radnika. Baš zbog toga su ideju slobode
rada nosile i ostvarivale buržoaske revolucije.

Za najamnog radnika sloboda rada je značila samo mogućnost
slobodnog traženja uposlenja, a ne i stvarnu slobodu da radi ili ne radi,
slobodu izbora zanimanja, posla, mesta zaposlenja i td. Ukidanjem prav-
nih nisu ukinuta i privredna ograničenja slobode rada. I ako pravno
slobodni, bez sopstvenih sredstava za proizvodnju, najamni radnici su
bili privredno prinuđeni da unajmljuju svoju radnu snagu drugom, jer
su samo tako mogli doći do sredstava neophodnih za život. Upravo po-
javom slobodnih radnika u rečenom smislu nastao je i nov problem,
koji nije postojao ni za roba ni za kmeta — problem prava na rad kao
prava radnika koje pretpostavlja društvenu garanciju mogućnosti upos-
lenja, a što će nositi i ostvarivati proleterske revolucije.⁵⁾

Samu ideju o pravu na rad oubličili su socijal-utopisti 40-tih go-
dina prošlog veka. Ocem ove ideje najčešće se smatra Šarl Furije (Char-
les Fourier), dok se pritom zaboravlja Johann Gottlibe Fichte.

³⁾ U izloženom smislu vidi: G. H. Camerlynck — Gérard Lion—Caen, nave-
denu delo, str. 63; dr A. Baltić — dr M. Despotović, op. cit., str. 141—142; dr N.
Tintić, op. cit., str. 65—66, itd.

⁴⁾ Ch. Fourier, *Théorie de l'unité universelle*, vol. II, Paris, 1841, str. 180.

⁵⁾ U izloženom smislu vidi dr. N. Tintić, *Pravo na rad*, u časopisu *Naša za-
konitost*, br. 8—9/1953, str. 428—429.

Na ideju o pravu na rad došao je Furije polazeći od pozicije proizvodnih radnika pogođenih posledicama buržoasko-građanskih revolucija.⁶⁾ On je prvi izričito postavio zahtev da »društvo mora osigurati puku rad za vrijeme dok je zdrav i pomoć (društveni minimum) u slučaju bolesti«, obrazlažući ga time da »pravo na rad mora da prethodi svim drugim pravima« i prigovorom da se »politika hvali pravima čovjeka, a ne zajemčuje prvo pravo, jedino korisno, to jest pravo na rad«.⁷⁾ Daljem razvijanju ideje o pravu na rad i uslovima za realizaciju ovog prava značajno su doprineli brojni mislioci među kojima naročito Luj Blank (Louis Blanc), Prudon (Proudhon) i td., a posebno osnivači naučnog socijalizma K. Marks i F. Engels u svom čuvenom delu »Komunistički manifest« pročitano 1847. i objavljenom 1848, kao i u drugim delima.

Za razliku od Furijea, Fihte (Fichte) polazi od pozicije seljaka čije se pravo na rad ima ostvariti preko zemlje koju on očekuje od revolucije.⁸⁾ Istu ideju zastupa i seljački poslanik u Rusiji Kiseljev koji je početkom ovog veka u drugoj Dumi uzvikivao: »Pravo na zemlju, to je pravo na rad, to je pravo na hleb, to je pravo na život, to je neotuđivo pravo svakog čoveka«.⁹⁾

Ideja o pravu na rad u doba Furijea i njegovih sledbenika sadržala je u sebi nezadovoljstvo postojećim stanjem, zahtev za reformu toga stanja i pravac željenog reformisanja. Međutim, u to doba nije bilo ni odgovarajućih društvenih snaga ni uslova za realizaciju takvih zahteva što ih je, samim tim, činilo nerealiznim, autopističkim i iluzionističkim. Ipak, od kad su socijalutopisti 40-tih godina prošlog veka formulisali ideju o pravu na rad pa sve do današnjih dana ona je postala i ostala jedan od najznačajnijih zahteva najpre spontane, a potom i organizovane borbe radničke klase širom sveta.

Prvi put su radnici pokušali izboriti priznavanje prava na rad u Februarskoj revoluciji u Francuskoj 1848. godine. Istaknuto kao programski zahtev francuskih radnika pravo na rad je prvi put u istoriji bilo ozakonjeno Dekretom od 25. februara 1848. g. Proglašeno pravo na rad trebalo je realizovati preko narednog dana osnovanih nacionalnih radionica (Ateliers nationaux) u kojima se obezbeđivalo zaposlenje nezaposlenih. Ali, nacionalne radionice su se održale samo dva meseca, a pravo na rad nije oživotvoreno. Iza ugušenog ustanka na stranicama svetske istorije ostala je snažno ispisana parola: »pravo na rad«.

Od februarske revolucije pa do kraja Prvog svetskog rata propadali su po redu svi pokušaji unošenja prava na rad u pravni sistem. Zahtev za priznavanje ovog prava odbacili su, na primer, Frankfurtski parlament u Nemačkoj 1848. god., Švajcarski referendum 1894. god. i Engleski parlament 1908. godine.¹⁰⁾

⁶⁾ Vidi dr R. Kyovsky, Učbenik delovnega prava in socialnega zavarovanja, op. cit., str. 96.

⁷⁾ Ch. Fourier, *Théorie de l'unité universelle*, 1841. (navedeno po dr N. Tintiću, *Pravo na rad*, op. cit., str. 430).

⁸⁾ Dr Hermann Klenner: *Das Recht auf Arbeit bei Johann Gottlieb Fichte*, *Festschrift für Erwin Jacobi*, Berlin, 1957, str. 140.

⁹⁾ N. G. Aleksandrov — D. M. Genkin (u redakciji): *Sovjetsko radno pravo* (prevod), op. cit. str. 28.

¹⁰⁾ Vidi N. G. Aleksandrov — D. M. Genkin (u redakciji): *Sovjetsko radno pravo*, op. cit., str. 27.

Iza Prvog svetskog rata, a pod snažnim uticajem prevashodno Velike oktobarske socijalističke revolucije od 7. novembra 1917. godine, pravo na rad je bilo priznato Ustavom Vajmarske Nemačke iz 1919. koji je važio sve do uspostavljanja hitlerovskog režima. Članom 163. toga Ustava pravo na rad je formulisano na sledeći način: »Svakom nemcu treba dati mogućnost da sebe hrani privrednim radom. Ukoliko mu se ne može pružiti odgovarajući rad, on treba da dobije potrebnu pomoć. Pojednostiti će se urediti posebnim zakonima Rajha«. Republika Španija priznala je pravo na rad svojim Ustavom iz 1931. Dolaskom fašista na vlast u toj državi ukinuta je garancija prava na rad. U razdoblju do Drugog svetskog rata samo je još SSSR, kao prva socijalistička država, priznao pravo na rad čl. 118. Ustava iz 1936. godine, a što je bilo omogućeno likvidacijom nezaposlenosti, kako pišu sovjetski autori.¹¹⁾ Prema navedenom članu: »Građani SSSR-a imaju pravo na rad, tj. pravo da dobiju zagarantovani posao, s platom za rad prema njegovoj količini i kvalitetu. Pravo na rad obezbeđeno je socijalističkom organizacijom narodne privrede, stalnim porastom produktivnosti snaga sovjetskog društva, uklanjanjem mogućnosti privrednih kriza i likvidacijom nezaposlenosti«.

Posle Drugog svetskog rata, Sovjetskom Savezu koji je to učinio 1936. godine, pridružile su se sve druge socijalističke države unoseći u svoje ustave garancije o pravu na rad, mada u nekoliko različite.¹²⁾ U istom periodu je i veći broj kapitalističkih zemalja, uključujući i novooslobođene odnosno novonastale, u svoje ustave uneo pravo na rad »u raznim oblicima i sa raznim ograničenjima, ili u raznim stupnjevima ostvarljivosti«. ¹³⁾ Tako su, na pr., svojim ustavima pravo na rad priznale: Francuska 1947. i 1958, Italija 1947, SR Nemačka 1949, Brazilija 1946, Argentina 1949, Gvineja 1958, Alžir 1963. i td.

Na kraju ovog sažetog pregleda dodajmo još da su garancije i deklaracije prava na rad posle Drugog svetskog rata snažno zakoračile i u međunarodno radno pravo kroz delatnost, pre svega, Ujedinjenih nacija i Međunarodne organizacije rada. Od akata Ujedinjenih nacija deklaracije o pravu na rad sa ovom ili onom formulacijom sadrže: Povelja Ujedinjenih nacija od 1945. čl. 55. i 56; Opšta deklaracija o pravima čoveka od 1948. čl. 23; Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima od 1966. čl. 6. Posmatrano sa aspekta priznavanja i realizacije prava na rad od akata Međunarodne organizacije rada posebno su značajni: Deklaracija o svrsi i ciljevima Međunarodne organizacije rada (poznata i kao Filadelfijska deklaracija) od 1944, tačka III, pod a) i b); Konvencija i preporuka br. 111, od 1958. o zabrani diskriminacije u zapošljavanju i zanimanju i, takođe, Konvencija i Preporuka br. 122. o politici zapošljavanja od 1964. U oblasti regionalnog međunarodnog radnog prava pravo na rad konstituiše i razrađuje Evropska socijalna povelja usvojena u Torinu 1961. (za Evropsku ekonomsku zajednicu), deo drugi, čl. 1.

¹¹⁾ Vidi N. G. Aleksandrov (u redakciji): Sovetskoe trudovoe pravo, »Juridičeskaja literatura«, Moskva, 1972, str. 82.

¹²⁾ Vidi O. Šuica: Pravo na rad — uporedno-pravni pregled, op. cit., str. 5.

¹³⁾ Dr J. Đorđević: Ustavno pravo, »Savr. administr.«, Beograd, 1976, str. 378.

Kao što se vidi iz izloženog za proteklih više od sto godina pravo na rad, kao ideja i pravna kategorija, postalo je širom sveta nerazdvojni deo organizovane borbe radničke klase i svake proleTERSKE revolucije. »Staviše, u tom su pravcu i sve buržoaske države poduzimale određene mjere, jer armija nezaposlenih, mada nužna u kapitalističkom društvenom uređenju — na određenom stepenu vrši na cjelokupnu narodnu privredu pritisak koji se teško daje izdržati, i jer nijedna vlada nije u stanju da se duže vremena održi na vlasti (osim otvorenim nasiljem), ako se barem relativno uspješno ne bori protiv nezaposlenosti.«¹⁴⁾

Što se tiče uslova neophodnih za realizaciju prava na rad valja konstatovati da su osnivači naučnog socijalizma ovo pravo »očistili« i od utopijskog socijalizma i od reformatorskih iluzija. Analizom Februarske revolucije u Francuskoj iz 1848. g. koja je, kao što je rečeno, prva pokušala ozakoniti pravo na rad, Marks je dokazao da je to neizvodivo u uslovima kapitalističkog društvenog sistema.¹⁵⁾ U tom sistemu pravo na rad je besmislica, jedna pobožna želja iza koje stoji vlast nad kapitalom. Zbog toga je posle gušenja janskog ustanka 1848. g. te prve velike bitke koju su proleter i vodili za svoja prava i interese i u kojoj su bili poraženi, Ustavotvorna skupština, koja je revolucionarni proletarijat faktički stavila izvan zakona, morala i principijelno izbaciti načelo prava na rad iz ustava, anatemisati pravo na rad.¹⁶⁾

U kapitalističkim državama sredstva za rad su skoro isključivo u privatnoj svojini kapitalista. Privatni kapital predstavlja samostalnu i nezavisnu državnu silu. Kapitalista je suvereni gospodar poslovanja svoga preduzeća uključujući i prijem i otpuštanje radnika. On nije ni pravno obavezan da ostvaruje pravo radnika na rad, niti mu država može staviti takvu obavezu na teret.¹⁷⁾ Dakle, privatna svojina i na njoj zasnovani antagonistički društveno-ekonomski odnosi nepremostiva su prepreka u realizaciji prava na rad. Uostalom, izneta marksistička stanovišta sve češće prihvataju i neki zapadni teoretičari. Tako na pr. poznati radnopravni teoretičar iz Zapadne Nemačke Artur Nikiš smatra da je stvarno moguće ostvariti pravo na rad u socijalističkim državama. Kapitalistička država, kao garant ustavnog prava na rad, mogla bi ispuniti svoju obavezu kad bi imala neograničene mogućnosti zapošljavanja, a ona takvih mogućnosti nema.¹⁸⁾ Prepreku za realizaciju prava na rad u privatnoj svojini vidi i francuski radnopravni teoretičar Henri Blez¹⁹⁾ itd.

Da zaključimo. Kao što su za pojavu ideje o pravu na rad i njegovo ozakonjenje uslovi bili nezaposlenost i snažna, dobro organizo-

¹⁴⁾ Dr N. Tintić, Pravo na rad, op. cit., str. 432.

¹⁵⁾ Vidi K. Marks: Klasne borbe u Francuskoj 1848—1850, Kultura, Beograd, 1949.

¹⁶⁾ Vidi K. Marks — F. Engels: Izabrana dela t. I, Kultura, Beograd, 1949, str. 150. i dr.

¹⁷⁾ U izloženom smislu vidi dr A. Baltić — dr M. Despotović, Osnovi radnog prava Jugoslavije, op. cit., str. 143.

¹⁸⁾ Arthur Nikisch: Arbeitsrecht, I, Tübingen, 1955.

¹⁹⁾ Henry Blaisé: Les garanties juridiques du droit au travail, referat za VI Međunarodni kongres za uporedno pravo, Hamburg, 1962.

vana radnička klasa svesna svog značaja i moći tako je i za realizaciju prava na rad nužno da se steknu: vlast u rukama radničke klase, pretvaranje privatne u društvenu svojinu i relativno visok stepen ekonomskog razvoja. Zadatak težak, ali ostvarljiv jer se navedeni uslovi mogu steći u socijalističkoj državi.

3. Pravo na rad u Jugoslaviji

Ni u našoj državi pravo na rad nije bilo zajemčeno prvim ustavom usvojenim odmah po oslobođenju i uspešno okončanoj socijalističkoj revoluciji. Ovo stoga što ni »socijalistička zemlja«, kako piše prof. dr. J. Đorđević, »nije jedno utopijsko i autarhijsko ostrvo već istorijski, vremenski i prostorno određena stvarnost u kojoj su uslovljeni svi principi društva i zahtevi čoveka. Od ove realne situacije zavisi i stepen ostvarivanja prava na rad«. ²⁰⁾ A kakva je bila ta naša realna situacija? Najkraće rečeno, u to vreme i inače slabo razvijena privreda zemlje izišla je iz rata strahovito razorena, nije bila izvršena potpuna nacionalizacija industrije, trgovine itd., još smo priznavali »pravo slobodne privatne inicijative«, nije se još prešlo na plansku privredu itd. Sa tih osnovnih razloga, i ako je u prvobitnom projektu bilo predviđeno i ponovo predlagano u toku rada na nacrtu, pravo na rad je izostavljeno iz definitivnog teksta Ustava Jugoslavije usvojenog 31. januara 1946. godine. ²¹⁾

Kao tekovina jugoslovenske radničke klase pravo na rad je prvi put uneto u pravni sistem naše zemlje Ustavnim zakonom usvojenim 13. januara 1953. godine (čl. 5). Time je pravo na rad i u Jugoslaviji dobilo svoju ustavnu potvrdu i zaštitu kao za sve jednako i jedno od osnovnih prava i bitnih garancija ekonomske i socijalne sigurnosti svakog za rad sposobnog građanina. Kao ustavom priznato pravo na rad je bilo preuzeto i konkretizovano u pogledu sadržine i uslova za ostvarivanje Zakonom o radnim odnosima iz 1957. godine i brojnim drugim radnopravnim heteronomnim i samoupravnim opštim aktima.

Osim toga što i oni zajemčuju pravo na rad Ustavi SFR Jugoslavije od 1963. god. (čl. 36), posebno sada važeći Ustav iz 1974. god. (čl. 159) i dalje razvijaju koncept ovog načela stavljajući u dužnost svima onima koji upravljaju ili raspolazu društvenim sredstvima i društveno-političkim zajednicama da stvaraju sve povoljnije uslove za ostvarivanje prava na rad. To se, pre svega, postiže bržim razvijanjem proizvodnih snaga i materijalne osnove drugih društvenih delatnosti, a što se ističe i u ustavima skoro svih drugih socijalističkih zemalja.

²⁰⁾ Dr J. Đorđević: Ustavno pravo, op. cit., str. 380.

²¹⁾ U izloženom smislu predlog dr Dragoljuba Jovanovića da se u Ustav Jugoslavije iz 1946. g. unese pravo na rad i razloge sa kojih je to za tadašnje prilike ocenjeno kao nerearno, a koje je izneo drug Edvard Kardelj vidi u: »Ustavotvorni odbori«, Beograd, 1946, str. 38—39. i 65—66.

4. Pojam i bitni elementi načela pravo na rad

Načelo pravo na rad se, kao pravna kategorija, u nacionalnim okvirima najčešće konstituiše ustavom, a konkretizuje, obezbeđuje i štiti zakonima i drugim opštim pravnim aktima, prevashodno onima kojima se reguliše pravni položaj radnika (budućih, sadašnjih i bivših). Obzirom na rečeno definisanje načela pravo na rad primarni je zadatak ustavnopravne i radnopravne teorije, a što neisključuje mogućnost da se njime bave i druge pravne nauke, naravno, sa svog aspekta. Tako gledano bi najglobalnije morale biti ustavnopravne definicije prava na rad dok bi ostale mogle, a mestimično i morale, biti nešto uže.

Najsazetije rečeno pravo na rad, kako to stoji u st. 1, čl. 6. Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima Ujedinjenih nacija, »podrazumeva pravo svakog lica da dobije mogućnost da obezbedi sebi sredstva za život slobodno izabranim ili prihvaćenom radom.«²²⁾ Dužnost je društvene zajednice (personificirane državom i drugim institucijama u njoj) da ovakvu mogućnost obezbedi i garantuje svakom licu.

Shvaćeno u citiranom najširem smislu pravo na rad u uslovima našeg društveno-ekonomskog, političkog i pravnog sistema, pre svega, podrazumeva jednako pravo svakog za rad sposobnog i voljnog građanina da se zaposli: a) u radnoj organizaciji, radnoj zajednici ili nekom drugom obliku udruživanja rada i sredstava, a izuzetno i u ograničenom obimu precitiranom zakonom i kod radnog čoveka koji samostalno obavlja delatnost ličnim radom sredstvima u svojini građana — poslodavaca — (čl. 68, st. 1. i 2. Ustava SFRJ) i b) samostalno obavljanje ličnim radom u vidu zanimanja umetničke ili druge profesionalne delatnosti (čl. 31.) i slobodu radnih ljudi (poljoprivrednika, zanatlija, ugostitelja itd.) da, u skladu sa Ustavom, samostalno ličnim radom obavljaju delatnost sredstvima u svojini građana (čl. 61. i 64.). Modaliteti prava na rad navedeni pod b) u osnovi i nisu predmet izučavanja Radnog prava već Privrednog, Finansijskog, Upravnog itd.

Kao osnovno načelo radnog prava pravo na rad predstavlja jednako pravo zajemčenog stalnog zaposlenja od strane društvene zajednice svakom za rad sposobnom građaninu na slobodno izabranom ili prihvaćenom poslu prema njegovim fizičkim i stručnim sposobnostima, a koji je tom građaninu jedino ili glavno zanimanje (profesija), i sa pravom na zaradu (u nas lični dohodak) prema radu i druga prava najmanje u visini ili obimu koji obezbeđuje materijalnu i socijalnu sigurnost radnika i njegove porodice.

Za slučaj da društvena zajednica nije u stanju obezbediti stalno zaposlenje građaninu voljnom i sposobnom za rad, odnosno onom kome radni odnos prestane mimo njegove volje i krivice, a takav mu je rad jedino ili glavno zanimanje, ona je dužna takvom građaninu, kao zamenu ili dopunu (supsidijarno), osigurati korelativno pravo na materijalno obezbeđenje za vreme nezaposlenosti.

²²⁾ Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o ekonomskim socijalnim i kulturnim pravima, kao i sam Pakt vidi u »Sl. listu SFRJ«, br. 7/71. Sličnu definiciju prava na rad sadrži i Društveni dogovor o osnovama zajedničke politike zapošljavanja u SFRJ, »Sl. list SFRJ«, br. 56/77, čl. 2, t. 10.

U preciziranoj definiciji prava na rad bitni elementi su: a) da to jeste jednako pravo zajemčenog stalnog zaposlenja svakom za rad sposobnom građaninu na slobodno izabranom ili prihvaćenom društveno korisnom poslu koji je tom građaninu jedino ili glavno zanimanje (profesija); b) zaposlenje na radnom mestu koje odgovara fizičkim i stručnim sposobnostima građanina; c) zaposlenje kojim se realizuje pravo na rad jeste jedini ili glavni izvor materijalnih sredstava za život i napredak zaposlenog i članova njegove porodice i d) dužnost društvene zajednice da stvara sve povoljnije uslove za ostvarivanje prava na rad, osposobljavanje građana koji nisu potpuno sposobni za rad i njihovo odgovarajuće zaposlenje.

Subsidijarno kao zamena (ne i jednako vredna) pravu na rad Ustavom je zajemčeno »pravo na materijalno obezbeđenje za vreme privremene nezaposlenosti«, a pod uslovima određenim u zakonu (čl. 159, st. 5.).

a) *Jednako pravo zajemčenog stalnog zaposlenja na slobodno izabranom ili prihvaćenom društveno korisnom poslu.* — Jednakost prava se obezbeđuje ravnopravnošću građana, a ova je opšta karakteristika našeg pravnog sistema, pa i radnog prava kao njegovog sastavnog i neodvojivog dela. Prema formulaciji Ustava SFRJ »Građani su jednaki u pravima i dužnostima bez obzira na nacionalnost, rasu, pol, jezik, veroispovest, obrazovanje ili društveni položaj. Svi su pred zakonom jednaki« (čl. 154.). Osnova jednakosti i ravnopravnosti u radnom pravu se ogleda u Ustavnim načelima prema kojima su svakom građaninu, pod jednakim uslovima, dostupni svako radno mesto i funkcija u društvu (čl. 160, st. 3), a zapošljavanje građana je slobodno na celoj teritoriji SFRJ Jugoslavije pod jednakim uslovima koji važe u mestu zaposlenja (čl. 253, st. 1.). Prava iz radnog odnosa se jednako za sve stiču i kvantificiraju prema načelu »Svako prema sposobnostima — svakom prema njegovom radu« (iz Osnovnog načela I, st. 7.).

Pravo na rad ne podrazumeva samo pravo građanina na dobijanje odgovarajućeg zaposlenja već i što je moguće veći stepen njegove stalnosti i stabilnosti. U tom smislu u radnom pravu naše zemlje važi princip po kome radni odnos može prestati samo na način i pod uslovima predviđenim zakonom. Zakon je, pak, osnove i uslove za raskidanje radnog odnosa sveo na najmanju meru i uz to ih taksativno naveo. Dodajmo još da je »tehnološki višak«, kao uzrok raskidanja radnog odnosa eliminisan iz našeg pravnog sistema. S tim u vezi je u Ustavu SFRJ izričito utvrđeno da radniku ne može prestati radni odnos usled tehnoloških ili drugih unapređenja u osnovnoj organizaciji udruženog rada dok mu se ne obezbedi drugo odgovornije radno mesto (čl. 32, st. 4.).

Već je rečeno da pravo na rad u sebi sadrži i slobodu rada zbog čega ih i povezuje naš Ustav, »smatrajući ih u osnovi kao »jedno pravo«, odnosno kao dva prava koja se uzajamno povezuju i dopunjuju.«²³⁾ Međutim slobodan izbor ili prihvatanje društveno korisnog posla u uslovima vlasti radničke klase, društvene svojine i samoupravljanja ne možemo izjednačiti sa »slobodom rada« u liberalnom kapitalizmu. »To

²³⁾ Dr J. Đorđević, Ustavno pravo, op. cit., str. 378.

načelo je«, kako piše prof. dr. Rudi Kyovsky, »preživelo načelo liberalizma (liberté du travail), koje je imalo svoj izvor u građanskoj revoluciji u poznatom Allardovom dekretu iz g. 1891. Dekret je bio u periodu francuske građanske revolucije progresivan, jer je uklanjao ostatke preživelog feudalnog društvenog poretka. U kasnijem razvoju to je načelo služilo građanstvu u borbi protiv radničke klase«. ²⁴⁾ U vezi s tim je i poznati francuski radnopravni teoretičar Gérard Lyon-Caen ustanovio da je to načelo otvorilo put eksploatacije čoveka po čoveku. ²⁵⁾

U našoj državi ogromna većina radnika svoje pravo na rad realizuje zapošljavanjem u sektoru društvene svojine tj. u nekoj radnoj organizaciji ili zajednici i time automatski stiče još jedno društveno-ekonomsko i demokratsko pravo, a to je pravo rada sredstvima u društvenoj svojini. Ovo pravo se razlikuje od prava na rad po svom domašaju i sadržini, o čemu će posebno biti reči u narednom odeljku (§ 4). Pravo rada sredstvima u društvenoj svojini podrazumeva pravo radnika u udruženom radu da u osnovnoj organizaciji udruženog rada i drugim oblicima udruživanja rada i sredstava, zajedno i ravnopravno sa drugim radnicima, upravlja radom i poslovanjem organizacije udruženog rada i poslovima i sredstvima u celokupnosti odnosa društvene reprodukcije, da uređuje međusobne radne odnose, odlučuje o dohotku koji ostvari u različitim oblicima rada i sredstava i da stiče lični dohodak (čl. 14. Ustava SFRJ). Na taj način obezbeđuje se oslobađanje rada kao prevazilaženje istorijski uslovljenih društveno-ekonomskih nejednakosti i zavisnosti ljudi u radu ukidanjem suprotnosti između rada i kapitala i svakog oblika najamnih odnosa (iz Osnovnog načela II, st. 5.). To je, izvan svake sumnje, znatno dublja i šira sloboda rada od one koju pod ovaj pojam dovodi liberalni kapitalizam.

Pravo na rad se realizuje zapošljavanjem na ekonomski opravdanom društveno-korisnom radu. Nije, dakle, a u uslovima tržišne ekonomije i ne može biti, u pitanju fiktivno zapošljavanje kao isključivo socijalna mera. Takva politika zapošljavanja ubrzo bi se okrenula protiv same sebe.

b) *Odgovarajuće zaposlenje kao elemenat prava na rad.* — Pod odgovarajućim zaposlenjem razume se ono koje odgovara fizičkim i stručnim sposobnostima konkretnog radnika u pitanju. Radeći na odgovarajućem radnom mestu radnik postiže najbolje rezultate u radu, najveće koristi za sebe lično, svoju porodicu i društvenu zajednicu. Dalje, dinamički posmatrano, odgovarajuće zaposlenje podrazumeva i »podjednaku mogućnost za svakog da bude u svom radu unapređen u odgovarajuću višu kategoriju uzimajući u obzir jedino dužinu radnog staža i sposobnost«. ²⁶⁾ Garancije ove vrste su snažan podstrek svakom pojedincu u naporima koje čini na planu obrazovanja i usavršavanja. Oposobljavanje građana koji nisu potpuno sposobni za rad, u Ustavu naše

²⁴⁾ Dr R. Kyovsky, Učbenik delovnega prava in socialnega zavarovanja, op. cit., str. 99.

²⁵⁾ Gérard Lyon-Caen: Manuel de droit du travail et de la sécurité sociale, Paris, 1955, str. 9.

²⁶⁾ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, op. cit., čl. 7. pod c).

države, definiše se kao pretpostavka« za njihovo odgovarajuće zaposlenje» (čl. 159, st. 4.). Dakle, realizacija prava na rad ne pretpostavlja bilo kakvo, veće odgovarajuće zaposlenje u izloženom smislu.

c) *Pravo na rad kao osnov materijalne i socijalne sigurnosti radnika i njegove porodice.* — U ovom elementu prava na rad sadržan je osnovni motiv zapošljavanja. Slobodno izabrani ili prihvaćeni odgovarajući posao, kao što je već istaknuto, radniku je jedino ili glavno zanimanje (profesija). Samim tim profesionalna delatnost je radniku i jedini ili glavni izvor materijalnih sredstava za egzistenciju i napredak, kako radnika tako i njegove porodice.

Osnovni instrument pomoću koga se obezbeđuje materijalna i socijalna sigurnost radnika jeste lični dohodak, odnosno zarada, prema radu merenom kvalitativno i kvantitativno. Ujedno je lični dohodak i jedno od osnovnih neotuđivih prava radnika i bitni element u pojamu radnog odnosa bez koga taj odnos ne može ni nastati, ni opštati. Kao minimum svakom radniku u udruženom radu društvenim sredstvima zajemčuje se lični dohodak i druga prava po osnovu rada najmanje u visini, odnosno obimu, koji obezbeđuje njegovu materijalnu i socijalnu sigurnost (čl. 20. i 22. u vezi sa čl. 11. Ustava SFRJ), Shodno pravima radnika u udruženom radu, i radnicima zaposlenim kod privatnog poslodavca se obezbeđuje pravo na sredstva za zadovoljavanje ličnih i zajedničkih potreba i druga prava koja obezbeđuju njihovu materijalnu i socijalnu sigurnost (čl. 68, st. 2.). Kao mera obezbeđenja, odnosno zaštite ove sigurnosti u pravnom sistemu naše zemlje važi pravilo po kome čist lični dohodak radnika može biti predmet izvršenja za obaveze zakonskog izdržavanja najviše do jedne polovine, a za ostale obaveze do jedne trećine (čl. 137. Zakona o udruženom radu).

Materijalna i socijalna sigurnost obezbeđuje se, dalje, primanjima i pogodnostima zaposlenih uz lični dohodak,²⁷⁾ naknadama umesto ličnog dohotka u slučajevima i pod uslovima propisanim zakonom i u skladu s njim samoupravnim opštim aktima, obaveznim socijalnim osiguranjem za slučaj: bolesti, porođaja, smanjenja ili gubitka radne sposobnosti, nezaposlenosti i starosti (čl. 163.).

d) *Obaveze društvene zajednice na stvaranje uslova za ostvarivanje prava na rad ili garantije prava na rad.* — Istinska vrednost jednog prava, kao što je poznato, ogleda se u vrstama i realnosti garantija kojima je snabdeveno. Rečeno važi i za pravo na rad kao tekovinu stalnih i upornih zahteva radničke klase koja predstavlja drugi vid proglašenja slobode od nemaštine i stalnih neizvesnosti za egzistenciju. Jer, ni zajemčeno pravo na rad nije isto što i realizovano. »Veliku je istinu rekao François Quesnay (osnivač fiziokratske škole), kad je izmjerio razliku između prava i realizacije, tvrdnjom da »lasta ima pravo na sve mušice koje lete zrakom, ali je to njeno pravo ograničeno na one koje

---

²⁷⁾ Detaljnije o tim primanjima i pogodnostima vidi dr. D. Paravina: Les avantages, autres que les salaires, attribués par une entreprise à ses salariés, u zborniku »Rapports nationaux Yougoslaves au Xe Congrès international de droit compare, Budapest, 1978, Institut de droit compare, Bgd., 1978, st. 153—183.

usprije uloviti«!, piše dr. N. Tintić, raspravljajući neka opšta pitanja u vezi s garancijama prava na rad.²⁸⁾

Ni u našoj državi ne možemo još uvek govoriti o potpunoj realizaciji prvog primarnog elementa u pravu na rad — prava na zaposlenje. Obzirom na postojeći stepen ekonomskog razvoja, unutrašnje disproporcije između razvijenih i manje razvijenih republika i pokrajina, kao i na strukturu privrede i drugih sektora rada, ni Ustav nije u stanju da ostvarivanje prava na rad izjednači sa subjektivnim pravom svakog za rad sposobnog građanina da, uvek i pod svim uslovima, dobije odgovarajuće zaposlenje. Za veliki broj naših građana Ustavom zajemčeno pravo na rad još uvek ima značaj programskog načela,²⁹⁾ cilja čije se ostvarivanje željno očekuje u budućnosti.

Pravo na rad, dakle, ni u našim uslovima ne isključuje pojavu privremene nezaposlenosti ali isključuje ravnodušnost u pogledu te pojave. Kad je to pravo Ustavom zajemčeno, ono predpostavlja obavezu društvene zajednice u sprečavanju, ublažavanju i otklanjanju nezaposlenosti. To je suština ovog prava u Ustavu — bez toga pravo na rad postaje verbalno. Krajnja sankcija ovog prava je odgovornost za maltuzijansku politiku koja zatvara šanse za zapošljavanje, smenjivanje sa uticajnih funkcija svih koji su odgovorni za takvu politiku, mobilnost radnika i staranje o školovanju i zapošljavanju omladine.³⁰⁾

Obzirom na rečeno u Ustavu je utvrđeno da su svi koji upravljaju ili raspolažu društvenim sredstvima i društveno-političke zajednice *dužni* stvarati sve povoljnije uslove za ostvarivanje prava na rad (čl. 159, st. 3.). Društvena zajednica stvara uslove za osposobljavanje građana koji nisu potpuno sposobni za rad, kao i uslove za njihovo odgovarajuće zaposlenje (čl. 159, st. 4.). Radni odnos protiv volje radnika može prestatiti samo na način i pod uslovima koji su utvrđeni zakonom (čl. 159, st. 6.):

I Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima Ujedinjenih nacija iz 1966. g. utvrđuje slične obaveze za države koje su priznale pravo na rad. Prema tome Paktu države će preduzeti mere »da bi se postiglo puno ostvarenje ovog prava uključujući tehničko usmeravanje i obrazovanje u svom pozivu, izradu programa osposobljavanja, politiku i tehničke postupke koji su podobni za postizanje stalnog privrednog, društvenog i kulturnog razvoja i punog zaposlenja i proizvodnosti, pod uslovima koji će pojedincu sačuvati uživanje osnovnih političkih i ekonomskih sloboda«.³¹⁾

Kao što se i navedenog vidi društvena zajednica je dužna preduzeti i stalno preduzimati brojne, složene i raznovrsne mere u cilju obez-

²⁸⁾ Dr N. Tintić: Opća pitanja radnih odnosa radnika u udruženom radu (u teoriji i praksi), u zborniku »Radni odnosi u teoriji i praksi«, Pravni fakultet, Zagreb, 1978, str. 26.

²⁹⁾ Sve veći prelazak poljoprivrednog stanovništva u gradove, uz usporeniji razvoj društvenog sektora privrede, stvorio je probleme u zapošljavanju, koji su prisutni dugi niz godina. Tako smo u 1977. imali 700 hiljada nezaposlenih, a u isto vreme je u inostranstvu radilo oko 800 hiljada naših građana. Izvor: Posleratni društveno-ekonomski razvoj Jugoslavije (statistički prikaz), Sav. zavod za stati., Bgd., 1978, str. 32.

³⁰⁾ U izloženi smislu vidi dr J. Đorđević, Ustavno pravo, op. cit. str. 379.

³¹⁾ Vidi navedeni Pakt, op. cit., čl. 6. st. 2.

beđivanja realizacije prava na rad u gore preciziranom smislu. Najznačajnije među tim merama su one koje doprinose bržem privrednom razvoju na bazi povećane produktivnosti rada, obrazovanje, pravno regulisanje uslova zapošljavanja, rada i prestanka radnog odnosa na način koji će osigurati punu dobrovoljnost, ravnopravnost i jednakost građana. Nosilac ovih obaveza, apstraktno govoreći, jeste društvena zajednica. U institucionalnom smislu posmatrano, radi se o obavezama društveno-političkih zajednica (od opštine do Federacije), radnih organizacija i zajednica, samoupravnih interesnih zajednica (naročito zapošljavanja), sindikata itd. U personalnom smislu, naravno, reč je o obavezama radnih ljudi i građana.

Obaveze društvene zajednice u oblasti stvaranja uslova potrebnih za realizaciju prava na rad obezbeđuje se planovima društveno-ekonomskog razvoja, odgovarajućim propisima, kao i programima mera i akcija za sprovođenje utvrđene politike zapošljavanja.

Zakonodavstvom o radu i samoupravnim radnopravnim opštim aktima se: unapred objektivizirano utvrđuju jednaki uslovi za zasnivanje radnog odnosa, postupak i nadležni organi; ustanovljava sistem institucija koje se bave poslovima zapošljavanja i njihov pravni položaj (u nas samoupravne interesne zajednice za zapošljavanje i njihove stručne službe); obezbeđuje sloboda kretanja lica u radnom odnosu (teritorijalna, institucionalna i profesionalna); garantuje stalnost i stabilnost zaposlenja kroz propisivanje osnova, uslova, postupka i organa nadležnih za odlučivanje o raskidanju radnog odnosa, destimuliše dvostruki radni odnos, rad lica koja ispunjavaju uslove za ličnu penziju, prekovremeni rad i slično.³²⁾ Na izloženi način radnopravni opšti akti u značajnoj meri mogu uticati na realizaciju ustavom zajemčenog prava na rad pospešujući ga jednim, odnosno otežavajući drugim rešenjima.

Srazmerno manje mogućnosti zapošljavanja od prirodnog prirasta stanovnika sposobnih za rad na sadašnjem stepenu ekonomskog razvoja naše zemlje objektivno ograničavaju da se u dogledno kratko vreme potpuno realizuje ustavom zajemčeno pravo na rad. Iz tih objektivno ograničavajućih okolnosti proizlazi neizbežna postupnost koja se na području prava manifestuje ustanovljavanjem *prava prvenstva u za-*

³²⁾ Navedena i slična pitanja regulišu se radnopravnim opštim aktima u međunarodnim i u nacionalnim okvirima. Za prve vidi sledeće akte Međunarodne organizacije rada: Konvencija i Preporuka o službi za zapošljavanje iz 1948., Konvencija i Preporuka koje se odnose na diskriminaciju u pogledu zapošljavanja i zanimanja iz 1958., Preporuka o profesionalnom usmeravanju iz 1962., Konvencija o politici zapošljavanja iz 1964., Konvencija i Preporuka o ulozi orijentacije i profesionalnog osposobljavanja radi aktiviranja ljudskih resursa iz 1975. itd. U jugoslovenskim okvirima vidi: Društveni dogovor o osnovama zajedničke politike zapošljavanja u SFRJ, »Sl. list SFRJ«, br. 56/77; Dogovor o usklađivanju osnovnih kriterijuma za uređivanje dopunskog rada, »Sl. list SFRJ«, br. 9/78 Samoupravni sporazum o osnivanju Saveza samoupravnih interesnih zajednica za zapošljavanje Jugoslavije, »Sl. list SFRJ«, br. 2/78; Zakona o osnovnim uslovima za privremeno zapošljavanje i zaštitu jugoslovenskih građana na radu u inostranstvu »Sl. list SFRJ«, br. 33/73, 11/74, 36/76; Društveni dogovor o privr. zapošlj. jugoslovenskih građana u inostranstvu i njihovom povratku, »Sl. list SFRJ«, br. 39/74; Zakon o uslovima za zasnivanje radnog odnosa sa stranim državljanima, »Sl. list SFRJ«, br. 11/78; republičke i pokrajinske zakone o radnim odnosima (za Srbiju: »Sl. glasnik SRS«, br. 40/77, i 52/77) i o zapošljavanju (za Srbiju: »Sl. glasnik SR«, br. 31/77) itd.

pošljavanju. Naime, kad već nije moguće zaposliti sve za rad sposobne i voljne građane koji traže zaposlenje, onda su neophodni izvesni objektiivni unapred određeni ekonomsko-socijalni kriterijumi, jednom rečju potrebno je utvrditi prioritet u zapošljavanju.

Pravo prvenstva u zapošljavanju je novo značajno ekonomsko-socijalno subjektivno pravo građanina te je, kao takvo, ugrađeno u same osnove zajedničke politike zapošljavanja u našoj zemlji tako da »prvenstvo u zapošljavanju treba dati stručnim kadrovima i licima koja su u težem materijalnom položaju«,³³⁾ uz punu primenu načela javnosti i dostupnosti svakog radnog mesta i funkcije u društvu, pod jednakim uslovima, svakom građaninu. Ovako postavljenim pravom prvenstva u zapošljavanju nastoje se respektovati i društveni i individualni interesi, a objektivno limitirane mogućnosti koristiti najracionalnije s jedne, i najpravednije s druge strane. Međutim, ozbiljno otežano zapošljavanje, zbog izuzetne društvene važnosti i osetljivosti ove problematike, neodložno nameće potrebu da se pravo prvenstva i zapošljavanju dopuni i odgovarajućim pravnim sankcijama.³⁴⁾

Pravo na rad, po svojoj prirodi, ulazi među prava koja nisu neposredno ostvariva. Odatle nastaje subsidijarno rešenje: osiguranje za slučaj neskrivljene nezaposlenosti. Utoliko i postoji korelacija između obaveze društvene zajednice da stvara uslove za zapošljavanje nezaposlenih i garancije sredstava za život nezaposlenima posredstvom osiguranja za slučaj nezaposlenosti. Iz tih razloga pravo na rad ne može ni biti subjektivno pravo, već je osnova za uspostavljanje određenih konkretnih odnosa, bilo iz radnog odnosa, bilo iz neskrivljene nezaposlenosti.³⁵⁾

Za slučaj neskrivljene nezaposlenosti je i u pravni sistem naše zemlje ugrađen princip po kome se »Zajemčuje, pod uslovima određenim u zakonu, pravo na materijalno obezbeđenje za vreme privremene nezaposlenosti« (čl. 159, st. 5. Ustava SFRJ). Isto tako, prema čl. 163, st. 1. Ustava SFRJ obezbeđuje se pravo radnika na socijalno osiguranje *obaveznim osiguranjem* zasnovanim na načelima uzajamnosti, solidarnosti i minulog rada. Ovim osiguranjem se radniku i članovima njegove porodice, a u slučajevima i pod uslovima predviđenim u zakonu, među kojima i za slučaj *nezaposlenosti*, obezbeđuju brojna prava posredstvom kojih se garantuje njihova socijalna i materijalna sigurnost.

Sistem materijalnog obezbeđenja nezaposlenih radnika ima za cilj da: doprinese uspešnijem usklađivanju strukture radno sposobnog stanovništva sa potrebama društvenog razvoja, obezbedi materijalnu i socijalnu sigurnost nezaposlenih radnika i da ih stimuliše na stručno osposobljavnje i prekvalifikaciju radi bržeg zapošljavanja. Kao takvo, materijalno obezbeđenje nezaposlenih ide uz pravo na rad kao njegova nužna dopuna i potvrda, ali ne ulazi u sam pojam prava na rad.

³³⁾ Društveni dogovor o osnovama zajedničke politike zapošljavanja u SFRJ, op. cit., čl. 2, t. 12.

³⁴⁾ U izloženom smislu vidi i dr. R. Kyovsky: Pravo na rad u jugoslovenskom samoupravnom sistemu, Arhiv, Beograd, br. 4/73, str. 681.

³⁵⁾ Vidi dr N. Tintić: Opća pitanja radnih odnosa radnika u udruženom radu (u teoriji i praksi), op. cit., str. 27.

Osiguranje za vreme privremene nezaposlenosti podrazumeva: pravo na novčanu naknadu i zdravstveno osiguranje po načelima obaveznog socijalnog osiguranja, odgovarajuću stručnu i materijalnu pomoć za vreme nezaposlenosti i pri ponovnom zapošljavanju, pravo na stručno osposobljavanje i prekvalifikaciju radi zapošljavanja, priznavanje vremena nezaposlenosti za koje je ostvarivano pravo na novčanu naknadu u posebni staž osiguranja, pravo na novčanu pomoć i druga prava, a pod uslovima utvrđenim propisima republika, odnosno autonomnih pokrajina. Najniža novčana naknada iznosi 75% od minimalnog ličnog dohotka utvrđenog zakonom republike, odnosno pokrajine. Na osnovu rečenog se čini da ima mesta zastupati tezu po kojoj se privremeno nezaposleni radnik nalazi u pasivnom radnom odnosu koji miruje.

Sadržina prava na materijalno obezbeđenje privremeno nezaposlenih radnika potvrđuje društveno priznanje ljudskog dostojanstva, vrednost rada čoveka i prava na rad, koje se u datom trenutku ne može realizovati. Otuda bi trebalo, kako s pravom već niz godina ističu i profesori dr. A. Baltić i dr. M. Despotović, proširiti prava za vreme privremene nezaposlenosti na sva lica koja se nalaze u stanju neskrivljene nezaposlenosti, jer se svima njima, pod određenim uslovima, zajemčuje pravo na rad.³⁶⁾ Pri tome »pod stvarno nezaposlenim licem treba podrazumevati lice koje je sposobno i voljno da radi i spremno da prihvati zaposlenje koje odgovara njegovim radnim i stručnim sposobnostima, a nema mogućnosti da svojim radom obezbeđuje sredstva za život.«³⁷⁾ U tom slučaju očitno bi bio u pitanju uži krug lica od broja onih koja se, radi zapošljavanja, prijavljuju stručnim službama samoupravnih interesnih zajednica za zapošljavanje.

5. Odricanje od prava na rad

U našoj državi, za razliku od nekih drugih,³⁸⁾ nije ustanovljena dužnost rada kao pravna obaveza. Naprotiv, zajemčena je sloboda rada kao pretpostavka pravu na rad unutar koje svako slobodno bira svoje zanimanje i zaposlenje s tim što su svakom građaninu, pod jednakim uslovima, dostupni svako radno mesto i funkcija u društvu. Kao negacija slobode rada, prinudni rad je izričito zabranjen.³⁹⁾

Odsustvo dužnosti rada kao pravne obaveze. međutim, ne može se tumačiti kao prećutno priznavanje »prava na nerad«. U tom slučaju išlo bi se na ruku pojedincima koji na ovaj ili onaj način izbegavaju rad i teže, a ponekad i uspevaju, da žive na račun rada drugih. Držeći se osnovnog opredeljenja »Svako prema sposobnostima — svakom prema njegovom radu«, Ustav naše zemlje proglašava načela: a) da rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj čoveka, na osnovu jednakih prava i odgovornosti i b) da niko ne može ni neposredno ni

³⁶⁾ Dr A. Baltić — dr M. Despotović: Osnovi radnog prava Jugoslavije, »Savremena administr.«, Bgd., 1979, str. 151.

³⁷⁾ Društveni dogovor o osnovama zajedničke politike zapošljavanja u SFR Jugoslaviji, op. cit., čl. 2, st. 1, t. 10.

³⁸⁾ O tome u kojim je državama uvedena dužnost rada kao pravna obaveza vidi: dr N. Tintić: Radno i soc. pravo, I, 108—117.

³⁹⁾ Upređi sa čl. 160. Ustava SFR Jugoslavije.

posredno sticati materijalne i druge koristi eksploatacijom tuđeg rada. Ta načela u sebi sadrže ne samo moralne pozive, već i društvene stimulanse pa i pritiske da ljudi rade.⁴⁰⁾

Obzirom na rečeno Ustav SFRJ zauzima konsekventan društveno-moralni stav prema onom »ko neće da radi a sposoban je za rad« utvrđujući da takav pojedinac »ne uživa prava i zaštitu koji pripadaju na osnovu rada« (čl. 159, st. 7.). Dakle, nikom se ne nameće obaveza da se zaposli. Ali, »ko se dobrovoljno odriče svog prava na rad i neće da ga koristi taj ima sam da snosi posledice svoga nerada«⁴¹⁾ Sasvim razumljivo, takvom pojedincu ne pripada ni pravo na materijalno obezbeđenje za vreme nezaposlenosti.

§4. Pravo rada sredstvima u društvenoj svojini

Pravo rada sredstvima u društvenoj svojini jeste novi ustavom utvrđeni sintetički izraz položaja radnika u udruženom radu zasnovanog na: vlasti radničke klase, društvenoj svojini i samoupravljanju. Bitne pretpostavke takvog položaja radnika u našoj zemlji postepeno i konstantno se ostvaruju od transformisanja državne u društvenu svojinu i na toj osnovi omogućenog uvođenja radničkog samoupravljanja 1950. g. pa na dalje.¹⁾ Kao sintetički izraz pravo rada sredstvima u društvenoj svojini, kako piše drug Edvard Kardelj raspravljajući o socijalističkom samoupravljanju kao osnovi i izvoru novih sloboda i prava čoveka, »predstavlja kompleks načela koja opredeljuju društvenu svojinu, to jest položaj čoveka i međusobne odnose ljudi u sistemu društvene svojine, a samim tim ono je osnova i izraz celog niza drugih neotuđivih ekonomskih, materijalnih i demokratskih prava, obaveza i odgovornosti radnog čoveka u udruženom radu i u društvu uopšte, koja su Ustavom i Zakonom o udruženom radu veoma konkretno razrađena«.²⁾

Kao neotuđivo, pravo rada sredstvima u društvenoj svojini »zajemčuje se svakom radniku u udruženom radu«³⁾ a takvim se, prema izreci sadržanoj u čl. 6. Zakono o udruženom radu, smatraju »lica koja rade društvenim sredstvima u organizaciji udruženog rada, u radnoj zajednici, ili drugom obliku udruživanja rada i sredstava«. Dakle, nosilac ili subjekt ovog prava jeste svaki, ali i samo udruženi radnik, tj. radnik koji zasnjuje međusobni radni odnos u nekom od institucionalizovanih oblika društvene organizacije rada unutar koga se rad obavlja sredstvima u društvenoj svojini. Ovo proizilazi otuda što »pravo na samoupravljanje nije pravo koje stvara institucije već je instrumentalno pravo koje se ispoljava i ostvaruje u stvorenim institucijama samoupravljanja, u socijalističkom samoupravnom konstituisanju društva, akcijom svešću i voljom

⁴⁰⁾ Slično vidi dr J. Đorđević: Ustavno pravo, op. cit., str. 381.

⁴¹⁾ Dr A. Baltić — dr M. Despotović: Osnovi radnog prava Jugoslavije, op. cit., str. 151.

¹⁾ U tom smislu vidi dr A. Baltić — dr M. Despotović: Osnovi radnog prava Jugoslavije, Beograd, 1979, str. 140—141.

²⁾ Edvard Kardelj: Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, »Komunist«, Beograd, 1977, str. 112.

³⁾ Početak teksta prvog stava čl. 14. Ustava SFRJ.

radničke klase i drugih grupa radnih ljudi i građana«⁴⁾ (podvučena mesta: DP).

Već i iz dosad rečenog je vidljivo da radnik postaje subjekt prava rada sredstvima u društvenoj svojini sticanjem stautsa radnika u udruženom radu, a taj se status stiče zasnivanjem radnog odnosa u organizaciji udruženog rada, radnoj zajednici ili drugom obliku udruživanja rada i sredstava. To praktično znači da se svim onim što se reguliše institucijom zasnivanja radnog odnosa, ustvari nalazimo na području ostvarivanja prava na rad. Pošto je radni odnos zasnovan (time što je zasnovan), pravo na rad je ostvareno i, tek od tog momenta, postoji, i stvarno i pravno mogućnost (pravo i obaveza) takvog radnika da ostvaruje svoje neotuđivo pravo rada sredstvima u društvenoj svojini, a time i da ostvaruje pretpostavke dugoročnog procesa oslobađanja rada.⁵⁾ To je i redosled načela pravo na rad i prava rada sredstvima u društvenoj svojini, kao osnovnih načela radnog prava naše zemlje.

Suštinu prava rada sredstvima u društvenoj svojini čine: a) pravo radnika da radi tim sredstvima, b) u organizaciji udruženog rada, radnoj zajednici ili nekom drugom obliku udruživanja rada i sredstava, c) radi zadovoljavanja svojih ličnih i društvenih potreba i d) da (baš zato što radi sredstvima u društvenoj svojini), kao slobodan i ravnopravan s drugim radnicima u udruženom radu, upravlja svojim radom i uslovima i rezultatima svoga rada. Sama prava, obaveze i odgovornosti u pogledu raspolaganja, korišćenja i upravljanja društvenim sredstvima, uređuju se ustavom i zakonom, u skladu sa prirodom i namenom tih sredstava.⁶⁾ Dakle, to nije predmet samoupravnog uređivanja.

Na novom i za naš pravni sistem specifičnom ustavom konstituisanom institutu — pravu rada sredstvima u društvenoj svojini — treba da se izgradi celokupni pravni sistem u oblasti društveno-ekonomskih odnosa i, naročito, međusobnih radnih odnosa, kao takvih. Ovo stoga što pravo rada sredstvima u društvenoj svojini proizilazi iz samog karaktera te svojine označene kao izraz socijalističkog udruženog rada i vladajućeg položaja radničke klase u proizvodnji i društvenoj reprodukciji u celini, kao i iz ustavnog prava radnika u udruženom radu da neposredno upravljaju sredstvima rada u društvenoj svojini kojima rade u sopstvenom interesu, interesu radničke klase i socijalističkog društva. Dodajmo pritom da se društvenom svojinom sredstvima za proizvodnju i drugih sredstava rada obezbeđuje »svakom da se, pod jednakim uslovima, uključi u udruženi rad društvenim sredstvima i da, ostvarujući pravo rada društvenim sredstvima, na osnovu svoga rada stiče dohodak za zadovoljavanje ličnih i zajedničkih potreba«.⁷⁾

Pravo rada sredstvima u društvenoj svojini je, dakle, izraz celokupnosti prava udruženih radnika u samoupravnim društveno-ekonomskim odnosima. Ono se ne odnosi samo na sredstva rada, nego na sve društveno-ekonomske odnose u udruženom radu.

⁴⁾ Dr J. Đorđević: Ustavno pravo, »Savremena administracija«, Beograd, 1976, str. 377.

⁵⁾ Uporedi dr N. Tintić: Opća pitanja radnih odnosa u udruženom radu (u teoriji i praksi), objavljeno u zborniku »Radni odnosi u teoriji i praksi«, Pravni fak., Zagreb, 1978, str. 26.

⁶⁾ Vidi: Ustav SFRJ, »Sl. list SFRJ«, br. 9/74, čl. 13.

⁷⁾ Formulacija iz Osnovnog načela III/3, Ustava SFRJ.

U ostvarivanju svog neotuđivoga prava rada sredstvima u društvenoj svojini radnik u udruženom radu, kao slobodan i ravnopravan s drugim radnicima, upravlja svojim radom, uslovima i rezultatima svoga rada, ali u skladu sa načelima: uzajamnosti, solidarnosti i odgovornosti jednih radnika prema drugim i socijalističkoj zajednici u celini.

Pojam »upravljaju svojim radom i uslovima i rezultatima svoga rada«, u ustavno-pravnom smislu, ne svodi se samo na upravljanje kao izvršnu funkciju radnika u udruženom radu, već podrazumeva ceo proces učestvovanja, pripreme, donošenja, izvršavanja i kontrolu izvršavanja akata odlučivanja,⁸⁾ kako u osnovnoj organizaciji, tako i u društvenoj reprodukciji, odnosno u društvu u celini.

Kompleks prava, ali i obaveza i odgovornosti sažetih u načelu »pravo rada sredstvima u društvenoj svojini«, u neophodnoj meri, raščlanjuje se već i u samom Ustavu SFRJ (čl. 14, 15, 32, 159. i dr.), a još znatno konkretnije u Zakonu o udruženom radu (čl. 13. i brojni drugi). Ukupan sadržaj toga Zakona, kako stoji u obrazloženju Komisije za njegovu pripremu, usmeren je na to da »bude podloga i oslonac za samoupravnu praksu i usmeri je na način da se obezbedi preobražaj odnosa u udruženom radu i njegovo organizovanje i funkcionisanje na samoupravnim osnovama utvrđenim Ustavom SFRJ, kao i da takvim procesima pruži podršku, daje podsticaj i obezbeđuje zaštitu.«⁹⁾

Znatan deo ukupnog sadržaja načela pravo rada sredstvima u društvenoj svojini, inače izraženog u čl. 13. Ustava SFRJ, u meri nužnoj za njegovu dalju normativnu obradu i ispravno razumevanje konkretizuje se u narednom 14-om članu. Po toj odredbi, ostvarujući svoje ustavom zajemčeno pravo, radnik u udruženom radu:

- upravlja radom i poslovanjem organizacije udruženog rada i poslovima i sredstvima u celokupnosti odnosa društvene reprodukcije;
- uređuje međusobne radne odnose;
- odlučuje o dohotku koji ostvari u različitim oblicima udruživanja rada i sredstava i
- stiče lični dohodak.

Sadržina prava rada sredstvima u društvenoj svojini ispoljava se i ostvaruje organizovano u institucionalizovanim oblicima društvene organizacije rada unutar kojih se rad obavlja sredstvima u društvenoj svojini. Osnovica svih vidova udruživanja rada i sredstava društvene reprodukcije i samoupravne integracije udruženog rada je, prema osnovnom načelu III. st. 8. Ustava SFRJ, osnovna organizacija udruženog rada, kao osnovni oblik udruženog rada u kome radnici ostvaruju neotuđivo pravo da, radeći društvenim sredstvima, upravljaju svojim radom i uslovima rada i odlučuju o rezultatima svoga rada.

Držeći se istaknutog načela normativni deo Ustava definiše osnovnu organizaciju udruženog rada kao »osnovni oblik udruženog rada u kom radnici neposredno i ravnopravno ostvaruju svoja društveno-ekonomska i druga samoupravna prava i odlučuju o drugim pitanjima svog društveno-ekonomskog položaja.«¹⁰⁾ Radnici imaju pravo i dužnost da kao os-

⁸⁾ Slično izloženom vidi dr J. Đorđević, Ustavno pravo, op. cit., str. 377.

⁹⁾ Obrazloženje Nacrta zakona o udruženom radu, prilog dnevnom listu »Borba«, Beograd, 28. 04, 1976, str. 3.

¹⁰⁾ Čl. 14, st. 2 Ustava SFRJ.

novnu organizaciju udruženog rada organizuju onaj deo radne organizacije: a) koji čini radnu celinu, b) u kome se rezultat njihovog zajedničkog rada može samostalno izraziti kao vrednost u radnoj organizaciji ili na tržištu i c) u kom radnici mogu ostvariti svoja društveno-ekonomska i druga samoupravna prava. Ako ovi uslovi ne postoje radnici ostvaruju u radnoj organizaciji sva prava i obaveze koje imaju radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada.¹¹⁾

Uz osnovnu organizaciju udruženog rada, kao primarni, drugi osnovni oblik u kome radnici neposredno ostvaruju svoja društveno-ekonomska i druga samoupravna prava jeste radna zajednica. Radnih zajednica kao institucionalizovan oblik udruženog rada, u osnovi, ima dve vrste: a) radne zajednice radnika koji u organizaciji udruženog rada obavljaju poslove od zajedničkog interesa za više organizacija u njenom sastavu, radne zajednice radnika koji obavljaju takve poslove u zemljoradničkoj ili drugoj zadruzi, kao i radne zajednice radnika u organizaciji poslovnog udruženja, banci i zajednici osiguranja imovine i lica, ako ne postoje ustavom i zakonom utvrđeni uslovi da se organizuju kao osnovne organizacije udruženog rada, naravno, i ako je takva mogućnost uopšte dopuštena i b) radne zajednice radnika koji obavljaju poslove za samoupravne interesne zajednice i druge samoupravne organizacije i zajednice, društvene organizacije, udruženja građana i organe društveno-političkih zajednica.¹²⁾ Radnici u radnim zajednicama ostvaruju pravo rada sredstvima u društvenoj svojini, u skladu sa prirodom poslova koje obavljaju i zakonom.¹³⁾ Aktivna vojna lica i građanska lica na službi u oružanim snagama ostvaruju odgovarajuća prava saglasno saveznom zakonu, u skladu sa prirodom delatnosti i karakterom oružanih snaga (čl. 30, st. 5. Ustava SFR Jugoslavije).

»I prilikom rada na Ustavu opredelili smo se za radne zajednice upravo zato«, kaže drug Edvard Kardelj u svojoj knjizi »Slobodni udruženi rad«, »da se generalne direkcije, odnosno vodeća, da tako kažem, tehnostuktura u radnim i složenim organizacijama udruženog rada ne bi pretvorila u monopoliste koji drže kapital u svojim rukama«. U vezi s tim, podvlači drug Kardelj »trebalo je jasno istaći da zajedničke službe za obavljanje poslova od zajedničkog interesa ne treba i ne mogu da se pretvaraju i organizuju u osnovnu organizaciju udruženog rada koja na isti način kao osnovna organizacija stiče svoj dohodak... Naime, radnici u radnim zajednicama koje obavljaju administrativne, stručne, pomoćne i slične poslove, u suštini, stiču dohodak na osnovu slobodne razmene rada nije oblik sticanja dohotka predviđen samo za samoupravne interesne zajednice.«¹⁴⁾

Objašnjavajući samoupravni položaj radnika u drugoj vrsti radnih zajednica, onih u društvenoj nadgradnji, drug Kardelj piše: »U državnoj administraciji i sličnim službama, gde je pored ostalog reč i o specifičnoj političkoj odgovornosti, sigurno treba tražiti posebna rešenja. Tu

¹¹⁾ Vidi Ustav SFRJ, čl. 36, i Zakon o udruženom radu, čl. 14.

¹²⁾ Vidi čl. 29, i 30. Ustava SFRJ. Upoređi i dr M. Zečević (u redakciji): Ustav SFRJ — Stručno objašnjenje, str. 603—604. i dr.

¹³⁾ Vidi čl. 15, st. 2. ŽUR-a u vezi sa čl. 29, i 30. Ustava SFRJ.

¹⁴⁾ E. Kardelj: Slobodni udruženi rad, Radnička štampa, Beograd, 1978, str. 207—273.

postoji široka oblast odnosa u kojima je samoupravljanje po samoj društvenoj ulozi državne uprave nemoguće. Ali, ipak, i tu treba težiti da tamo gde su određene samoupravne forme moguće, da one dolaze do izražaja. To se pogotovo odnosi na probleme socijalne prirode, zajedničke potrošnje, sticanja ličnog dohotka na osnovu učinka i štednje i slično.¹⁵⁾

Rezimirajmo. U osnovnoj organizaciji udruženog rada, kao osnovici svih vidova udruživanja rada i sredstava društvene reprodukcije i samoupravne integracije udruženog rada, radnici neposredno i ravnopravno ostvaruju svoja društveno-ekonomska i druga samoupravna prava. Međutim, ta se prava i interesi ne ostvaruju niti mogu ostvarivati samo u osnovnoj organizaciji udruženog rada, već i izvan toga. Prava i interesi radnika ostvaruju se i u svim drugim (iz osnovne organizacije izvedenim) oblicima samoupravno organizovanog udruženog rada (radnim i složenim organizacijama, poslovnim zajednicama, bankama, zajednicama osiguranja itd.), kao i u samoupravnim interesnim zajednicama, drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama i u svim društveno-političkim zajednicama. O svojim pravima i interesima radnici u udruženom radu u navedenim institucijama odlučuju preko delegacija i delegata. U rečenom je i smisao ustavnog diferenciranja ostvarivanja prava rada sredstvima u društvenoj svojini u osnovnoj organizaciji udruženog rada od njegovog ostvarivanja u drugim oblicima udruženog rada i u društvu uopšte.

Pravo rada sredstvima u društvenoj svojini Ustavom se kvalifikuje kao *neotuđivo* pravo radnika u udruženom radu pa, u skladu s tim, niko ne sme na bilo koji način onemogućavati ni ograničavati radnika da ravnopravno i s drugim radnicima odlučuje o svom radu i o uslovima i rezultatima svog rada, a protivustavan je svaki akt i radnja kojim se povređuju ova prava radnika.¹⁶⁾ Ustavom kvalifikovana neotuđivost, dalje, podrazumeva i to da se ni sam radnik ne može odreći svoga prava rada sredstvima u društvenoj svojini, niti ga može na drugog preneti. U pitanju je, dakle, strogo lično pravo. I još nešto. »Takvo pravo rada pripada radniku u udruženom radu, formalno temeljem Ustava, a stvarno temeljem prirode (ekonomske, a ne samo pravne!) društvenog vlasništva na sredstvima proizvodnje, na temelju prirode prava samoupravljanja i prirode društvenog dohotka, stvorenog u udruženom radu. I zato je ono neotuđivo pravo radnika, jer — u protivnom — ne bi ostali niti temelji.«¹⁷⁾

Pravo rada sredstvima u društvenoj svojini, kao kompleksan ustavno-pravni institut i osnovno načelo radnog prava naše zemlje, kako je već istaknuto, ne podrazumeva samo prava, već i obaveze i odgovornosti. Upravo zbog toga u njegovom ostvarivanju radnici u udruženom radu su uzajamno odgovorni da se, u svom zajedničkom i opštem društvenom interesu, sredstvima kojima rade društveno i ekonomski celishodno koriste i da ih, kao materijalnu osnovu svog i ukupnog društvenog rada, stalno obnavljaju, uvećavaju i unapređuju, kao i da svoje radne obaveze savesno izvršavaju (čl. 15, st. 1. Ustava SFRJ).

¹⁵⁾ E. Kardelj: Slobodni udruženi rad, op. cit., str. 275.

¹⁶⁾ Vidi čl. 13, st. 1, a u vezi sa čl. 11, st. 3. i čl. 14, st. 3.

¹⁷⁾ Dr N. Tintić: Opća pitanja radnih odnosa radnika u udruženom radu (u teoriji i praksi), op. cit., str. 28.

U skladu sa osnovnim Ustavnim opredeljenjima po kome rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj čoveka, na osnovu jednakih prava i odgovornosti i niko ne može ni neposredno ni posredno sticati materijalne i druge koristi eksploatacijom tuđeg rada, čl. 15, st. 2. Ustava SFRJ je normirano da ni »Radnici u udruženom radu ne mogu u ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima sticati materijalne koristi i druga preimućstva koja nisu zasnovana na njihovom radu«. Citiranim rešenjem, kako mislimo, zauzet je ispravan pravni i moralni stav prema pojedincima kojih ima i u udruženom radu, a skloni su eksploataciji tuđeg rada zloupotrebom instituta probnog rada, rada pripravnika, radnog odnosa na određeno vreme itd., ili sticanjem privilegija, korupciji i mitu zloupotrebljavajući svoju poziciju u udruženom radu i, preko toga, u društvu uopšte.

U red Ustavom utvrđenih obaveza iz kompleksa »pravo rada sredstvima u društvenoj svojini« spada svakako i dužnost organizacije udruženog rada da, sama ili sporazumno sa drugim organizacijama udruženog rada, u skladu sa načelima uzajmnosti i solidarnosti, obezbeđuje sredstva za zapošljavanje, prekvalifikaciju i ostvarivanje stečenih prava radnika, ako prestane potreba za njihovim radom u organizaciji udruženog rada ili ako u njenom sastavu prestane sa radom (čl. 32, st. 3.). Organizacije udruženog rada, kao osnovni nosioci razvojne politike čiji je sastavni i nerazdvojni deo i politika zapošljavanja, takve obaveze imaju i prema nezaposlenim licima koja traže zaposlenje. Rečeno je kao obaveza sadržano u st. 3, čl. 159. Ustava SFRJ po kome su svi koji upravljaju ili raspoložu društvenim sredstvima i društveno-političke zajednice dužni stvarati sve povoljnije uslove za ostvarivanje prava na rad.

Ustavom izraženo pravo rada sredstvima u društvenoj svojini preuzimaju, dalje konkretizuju i obezbeđuju zakoni iz oblasti zakonodavstva o radu i radnopravni samoupravni opšti akti koji moraju biti u skladu sa ustavom i zakonom, a ne mogu biti u suprotnosti sa načelima morala socijalističkog samoupravnog društva.¹⁸⁾

Uspešnijim ostvarivanjem ukupne sadržine prava rada sredstvima u društvenoj svojini i ne samo u pravu, već i u praksi, ubrzalo bi se »oslobođenje rada kao prevazilaženje istorijski uslovljenih društveno-ekonomskih nejednakosti i zavisnosti ljudi u radu, koje se obezbeđuju uklanjanjem suprotnosti između rada i kapitala i svakog oblika najamnih odnosa, svestranim razvitkom proizvodnih snaga, podizanjem proizvodnosti rada, smanjivanjem radnog vremena, razvijanjem i primenjivanjem nauke i tehnike, obezbeđivanjem sve višeg obrazovanja za sve i podizanjem kulture radnih ljudi«. ¹⁹⁾ Oslobađanje rada i jeste projekтовani krajnji cilj kome vodi ustavno-pravni institut i osnovno načelo radnog prava naše zemlje »pravo rada sredstvima u društvenoj svojini«.

¹⁸⁾ Vidi čl. 36, st. 3, 206, st. 2, 207, st. 2. Ustava SFRJ i čl. 161, st. 1, 179, st. 2. i čl. 575. Zakona o udruženom radu.

¹⁹⁾ Osnovno načelo Ustava SFRJ II. st. 2, t. 2.

Ustavom konstituisano novo, kompleksno, individualno i kolektivno pravo rada sredstvima u društvenoj svojini preuzimaju, dalje konkretizuju i obezbeđuju zakoni iz oblasti zakonodavstva o radu, pre svega Zakon o udruženom radu, kao i radnopravni samoupravni opšti akti, koji, kao što je poznato, moraju biti u skladu sa ustavom i zakonom, a ne mogu biti u suprotnosti sa načelima morala socijalističkog samoupravnog društva.²⁰⁾

§5. Načelo raspodele prema radu i obezbeđenja materijalne i socijalne sigurnosti radnika i njegove porodice

Sadržinu ovog načela, najkraće rečeno, čine pravo na lični dohodak, odnosno zaradu i druga prava kojima se obezbeđuje materijalna i socijalna sigurnost radnika i članova njegove porodice. Dakle, naslovljeno osnovno načelo radnog prava, u datoj formulaciji, uzeto je kao jedinstvena celina koju čine dva dela. Prvi deo — raspodela prema radu — primarno je ekonomskog karaktera sa elementima socijalnog. Kod drugog dela — obezbeđenje materijalne i socijalne sigurnosti radnika i članova njegove porodice — situacija je obrnuta.

Naš radnopravni teoretičar prof. dr. Rudi Kyovsky ceo ovaj kompleks tretira jedinstveno i pod skraćenim nazivom drugog dela ovog načela. U tom smislu pojam »obezbeđenje materijalne i socijalne sigurnosti radnika i njegove porodice«, kao širi, podrazumeva i raspodelu prema radu.¹⁾ Po drugom mišljenju u pitanju su dva odvojena osnovna načela radnog prava pa ih, kao takve, treba i obrađivati posebno.²⁾ Najzad, po trećem mišljenju nema osnova za unošenje »osiguranja materijalnog položaja radnika« u osnovna načela radnog prava. »Stvar je sistema socijalne sigurnosti i socijalnog osiguranja odnosno socijalne zaštite: reguliranje i osiguranje položaja radnika, u stanjima kada on privremeno ili trajno postane nesposoban za rad, nezaposlen i sl.«³⁾

Od tri navedena mišljenja najprihvatljivije je ono prvo po kome se raspodela prema radu i obezbeđenje materijalne i socijalne sigurnosti radnika i članova njegove porodice shvataju kao nerazdvojno jedinstveno osnovno načelo radnog prava. Ovo s toga što se radniku, osim

---

²⁰⁾ Opširnije o tome dr D. Paravina: Osnove budućeg sistema radnih odnosa prema Nacrtu zakona o udruženom radu, objavljeno u zborniku »Udruženi rad i društvena svojina«, Institut za pravna i društvena istraživanja Pravnog fakulteta u Nišu, 1976, str. 157—171. Vidi i čl. 161, st. 1, 179, st. 2, i čl. 575. Zakona o udruženom radu u vezi sa čl. 36, st. 3, 206, st. 2. i 207, st. 2. Ustava SFRJ.

¹⁾ Vidi dr R. Kyovsky: Učbenik delovnega prava in socialnega zavarovanja, I. Splošni del, Univerzitetna založba, Ljubljana, 1961, str. 115—119.

²⁾ U našoj radnopravnoj teoriji ovo stanovište zastupaju prof. dr A. Baltić i dr M. Despotović: Osnovi radnog prava Jugoslavije, Savremena administracija, Beograd, 1979, str. 153—154; u sovjetskoj N. G. Aleksandrov (u redakciji): Sovetskoje trudovoe pravo, »Juridičeskaja literatura«, Moskva, 1972, str. 94—97; u bugarskoj L. Raduilski: Trudovo pravo na Narodna Republika B'lgarija; Nauka i izkustvo, Sofija, 1957, str. 94—97, i dr.

³⁾ Dr N. Tintić: Radno i socijalno pravo, (I), Narodne novine, Zagreb, 1969, str. 107—108. i Opća pitanja radnih odnosa radnika u udruženom radu (u teoriji i praksi), objavljeno u zborniku radova: »Radni odnosi u teoriji i praksi«, Pravni fak. u Zagrebu, 1978, str. 35—36.

prava na lični dohodak prema uloženom radu, garantuju i druga prava po osnovu rada kojima se obezbeđuje materijalna i socijalna sigurnost kako radnika, tako i članova njegove porodice.⁴⁾ Dakle, ceo kompleks prava koja čine sadržinu ovog načela radniku se garantuje po osnovu rada, a sa ciljem obezbeđenja materijalne i socijalne sigurnosti.⁵⁾ Iz jedinstvenog osnova i cilja i proizlazi jedinstvo ovog načela u naslovljenoj formulaciji.

U radnopravnoj i drugoj teoriji socijalističkih zemalja, kao što je poznato, postoji potpuna saglasnost o tome da je raspodela prema radu, kao jedan od fundamentalnih principa socijalizma, osnovno načelo radnog prava.⁶⁾ Zarada radnika se smatra ključnim pitanjem radnog prava i u teoriji,⁷⁾ zakonodavstvu i praksi kapitalističkih zemalja.

Lični dohodak radnika (zarada, plata, najamnina) predstavlja izuzetno značajnu i složenu kategoriju posmatrano sa ekonomskog, socijalnog, političkog, moralnog pa i pravnog aspekta i to za radnika, radnu organizaciju (poslodavca), državnu i međunarodnu zajednicu. Za radnika pojedince i radničku klasu u celini lični dohodak je najznačajniji materijalni osnov za dati nivo života, a potom i za moralni, pa i politički položaj u društvu. Za radnu organizaciju i druge organizatore rada lični dohodak je deo troškova rada od znatnog uticaja na cenu proizvoda ili usluga, akumulativnu i konkurentnu sposobnost itd. U državnim granicama lični dohoci, odnosno zarade radnika su značajan faktor unutarnje stabilnosti ili destabilnosti sistema od uticaja na obim i dinamiku društvenog razvoja, zapošljavanje, cene, ekonomsku i političku samostalnost i nezavisnost. U uslovima međunarodne podele rada, znatno slobodnijeg i intenzivnijeg kretanja ideja, ljudi i roba pravilna politika nagrađivanja za rad jeste bitan preduslov za trajan i pravedan svetski mir i napredak.⁸⁾

I ako je nesporan višestruki značaj radničkih zarada one su vrlo dugo ostale gotovo isključivi domen poslodavaca kao ekonomski jačih partnera u radnopravnim odnosima. Odsustvo zakonodavne intervencije sa ovog područja pravna teorija buržoaskih država je pravdala izgovorom da bi takva intervencija ograničavala »slobodu rada«, a u stvari zakonodavnom apstinencijom su radnici prepuštani neograničenoj eksploataciji poslodavaca u trci za što većim profitom. Među svim načelima

⁴⁾ U izloženom smislu vidi Ustav SFRJ iz 1974, čl. 20, 22, 163.

⁵⁾ Vidi i dr D. Paravina: Socijalna sigurnost i stabilnost radnika prema novom Ustavu SFR Jugoslavije, Zbornik Pravnog fak. u Nišu (vanredni broj), 1974, str. 89—97.

⁶⁾ O načelu raspodele prema radu, osim navedenog u belešci 1. i 2, vidi još dr R. Pešić: Radno pravo, Naučna knjiga, Bgd., 1966, str. 119; dr N. Tintić: Radno i socijalno pravo, (I), op. cit., str. 88—93; dr. B. Perić: Radno pravo sa socijalnim osiguranjem, I, (skripta), Pravni fak., Sarajevo, 1968, str. 68—69; J. Kovarik: Základy Československého pracovního práva, Praha, 1962, str. 52—67; L. Krakowski, Prawo pracy, Warszawa, 1963, str. 170—288, i dr.

⁷⁾ Gérard Lion-Caen: Les Salaires (drugi tom u obimnom Sistemu radnog prava od osam knjiga), Dalloz, Paris, 1967, str. 1. i dr.

⁸⁾ O značaju i višestrukome značenju radničkih zarada vidi još dr. D. Paravina: Les avantages, autres que les salaires, attribués par une entreprise à ses salariés, u zborniku »Rapports nationaux Yougoslaves au Xe congrès international de Droit compare, Budapest, 1978«, Institut de droit compare, Beograd, 1978, str. 153—183.

međunarodnog radnog prava ovo je najređe ustanovljavano jer je u najdirektnijem sukobu sa kapitalističkim sistemom. Još uvek u teoriji buržoaskih zemalja preovlađuje mišljenje po kome pitanje radničkih zarada treba rešavati po zakonitostima ponude i tražnje radne snage. Ipak, pod uticajem borbe sve snažnije i organizovanije radničke klase u novije vreme, ili tačnije između dva svetska rata, otpočela je zakonodavna intervencija i na ovom planu najpre u nacionalnim, a potom i u međunarodnim okvirima. Protivrečnosti kapitalističkog sistema se u teoriji i zakonodavstvu pokušavaju rešiti kroz »socijalne plate«, »pravične plate«, »participaciju radnika u dobiti preduzeća« itd.⁹⁾ U praksi kapitalističkih država, s druge strane, i radničke zarade i troškovi izdržavanja članova porodice tretiraju se kao cena radne snage.

Iza prvog svetskog rata shvatilo se i priznalo, kako stoji u Preambuli Ustava Međunarodne organizacije rada »da postoje takvi uslovi rada koji velikom broju lica nanose nepravdu, bedu i odricanje, koji stvaraju takvo nezadovoljstvo da dovode u opasnost svetski mir«. Obzirom na to u istom aktu je utvrđeno da postoji hitna potreba da se ovi uslovi poboljšaju, između ostalog, i u pogledu »garancije plate koja osigurava povoljne uslove života... , potvrde načela »jednaka plata za jednak rad« itd. Četvrt veka kasnije reafirmisane su i aktualizirane navedene ideje Deklaracijom o svrsi i ciljevima Međunarodne organizacije rada.¹⁰⁾ U tački III. ove Deklaracije se priznaje svečana obaveza MOR-a da među narodima sveta podržava sprovođenje u delo programa za ostvaranje »mogućnosti jednakog učešća za sve u naprednim tekovinama u pogledu plata i zarada... i minimalnih plata potrebnih za život za sve one koji su zaposleni i kojima je potrebna takva zaštita«. Međutim, i posle ovakvih deklaracija koje i samim svojim postojanjem znače određeni napredak ostaje neraščišćeno pitanje »jednakog učešća« radničke klase u dobi nacionalnog dohotka. U stvari, kao i do sada, i u buduću se to pitanje mora rešavati konkretnom klasnom borbom u uslovima kapitalističkog društvenog sistema.

Deo sadržine izloženih načelnih opredeljenja Međunarodne organizacije rada je konkretizovala jednim brojem konvencija i preporuka o minimalnim platama¹¹⁾ i zaštiti plata.¹²⁾ Međutim, od svih instrumenata MOR-a na ovom planu je najznačajnija Konvencija br. 100 o jednakosti nagrađivanja muške i ženske radne snage za rad jednake vrednosti, koja je usvojena 1951. godine. Na taj način je osnovno načelo ravnopravnosti prošireno i na oblast nagrađivanja za rad.

---

⁹⁾ U izloženom smislu vidi dr R. Kyovsky: Učbenik delovnega prava in socialnega zavarovanja, op. cit., str. 115—116.

¹⁰⁾ Usvojena u Filadelfiji 10. maja 1944. god. i potom nazvana Filadelfijskom deklaracijom.

¹¹⁾ Vidi Konvenciju br. 26 o ustanovljavanju metoda za određivanje minimalnih nadnica iz 1928. sa istoimenom preporukom br. 3 i Konvenciji br. 99 o metodama za određivanje minimalnih nadnica u poljoprivredi iz 1951. sa istoimenom preporukom br. 89.

¹²⁾ Vidi Konvenciju br. 64 o pravnom regulisanju pisanih ugovora o radu kolonijalnih radnika iz 1939; Konvenciju br. 82 koja se odnosi na socijalnu politiku u zavisnim teritorijama iz 1947; Konvenciju br. 95 o zaštiti nadnica iz 1949. sa istoimenom preporukom br. 85.

I Ujedinjene nacije su posvetile određenu pažnju materijalnoj i socijalnoj sigurnosti radnika i članova njihovih porodica. S tim u vezi u Opštoj deklaraciji o pravima čoveka iz 1948. god. se precizira da »Svako ko radi ima pravo na pravednu i zadovoljavajuću naknadu koja njemu i njegovoj porodici obezbeđuju egzistenciju koja odgovara ljudskom dostojanstvu i koja će, ako bude potrebno, biti upotpunjena drugim sredstvima socijalne zaštite«. ¹³⁾ Sličnu formulaciju o »pravičnoj plati« sadrži i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima OUN usvojen 1967. godine. ¹⁴⁾ Vidimo dakle, da to stanovište ide dalje od već pomenutih odredaba Uštava. Međunarodna organizacija rada i Filadelfijske deklaracije. Dosadašnjem načelu da se zaradom plaća rad radnika pridodaje se novi kriterijum, koji nije isključivo ekonomski, već socijalni, da zarada mora obezbeđivati radniku i njegovoj porodici egzistenciju koja odgovara ljudskom dostojanstvu. ¹⁵⁾

U mesto »pravedne raspodele« i drugih sličnih konstrukcija buržoaske teorije i zakonodavstva Marks prepostavlja načelo raspodele prema radu u socijalizmu. Polemišući sa tvorcima Gotskog programa, koji se takođe zalažu za »pravednu raspodelu« on piše: »Šta je »pravedna raspodela«? Zar buržuji ne tvrde da je današnja raspodela »pravedna«? I zar ona faktički nije jedina »pravedna« raspodela na bazi današnjeg načina proizvodnje? Zar pravni pojmovi regulišu ekonomske odnose, a ne obrnuto: ne proizlaze li pravni odnosi iz ekonomskih?« ¹⁶⁾

Kada se od društvenog proizvoda, vidi se dalje kod Marksa, odbije: ono što je potrebno da se naknade utrošena sredstva za proizvodnju, dodatni deo za proširenje proizvodnje, rezervni fond ili fond osiguranja itd. dolazi se do raspodele. O raspodeli u socijalizmu on kaže: »Unutar kolektivnog, na zajedničkoj svojini sredstava za proizvodnju baziranog društva, proizvođači ne razmenjuju svoje proizvode; ni rad koji je utrošen na proizvode ne pojavljuje se ovde *kao vrednost* tih proizvoda, kao neko materijalno svojstvo koje oni poseduju, jer sad već, suprotno onom što imamo u kapitalističkom društvu, individualni radovi postoje ne okolišno, nego neposredno kao sastavni delovi celokupnog rada. . . Ovdje imamo posla s komunističkim društvom ne onakvim kakvo se ono *razvilo* na svojoj vlastitoj osnovi, nego obrnuto, onakvim kakvo ono iz kapitalističkog društva upravo *izlazi*; s komunističkim društvom, dakle, koje u svakom pogledu, u ekonomskom, moralnom, duhovnom, nosi na sebi obeležja starog društva iz čije utrobe izlazi. Prema tome, pojedini proizvođači dobija nazad od društva — posle dobitaka — tačno ono što mu daje. . .

Što se pak tiče raspodele sredstava potrošnje među pojedine proizvođače, tu vlada isti princip kao pri razmeni robnih ekvivalenata: jednaka količina rada u jednom obliku razmenjuje se za jednaku količinu rada u drugom obliku. . . Pravo proizvođača proporcionalno je radu koji oni daju; jednakost se sastoji u tome što se merenje vrši *jednaki-
kim merilom* — radom. . . Ovo *jednako* pravo je *nejednako* pravo za

¹³⁾ Vidi čl. 23, st. 2. i 3.

¹⁴⁾ Vidi čl. 7, pod a).

¹⁵⁾ Slično vidi dr R. Kyovsky, op. cit., str. 117.

¹⁶⁾ K. Marks: Kritika Gotskog programa, Kultura, Beograd, 1959, str. 14. .

nejednak rad. Ono ne priznaje nikakve klasne razlike, jer je svaki samo radnik kao i drugi; ali ono priznaje prećutno nejednaku individualno obdarenost i, prema tome, nejednaku radnu sposobnost kao prirodne privilegije».

Završavajući polemiku sa autorima Gotskog programa o: »neokr-njenom prinosu rada«, »jednakom pravu« i »pravednoj raspodeli« Marks zaključuje: »Svaka raspodela sredstava potrošnje samo je posledica raspodele uslova proizvodnje. A raspodela uslova proizvodnje je svojstvo samog načina proizvodnje. Kapitalistički način proizvodnje, na primer, zasniva se na tome što se materijalni uslovi proizvodnje nalaze u rukama neradnika u obliku svojine na kapital i svojine na zemlju, dok je masa samo sopstvenik ličnog uslova proizvodnje, radne snage. Kad su elementi proizvodnje tako raspoređeni, dobija se sama od sebe današnja raspodela sredstava potrošnje. Kad su materijalni uslovi proizvodnje kolektivna svojina samih radnika, dobija se isto tako raspodela sredstava potrošnje koja se razlikuje od današnje«¹⁷⁾, tj. raspodele prema radu.

Socijalističko načelo »raspodele prema radu«, tj. načelo da visina radničke zarade (u nas ličnog dohotka) zavisi od rada merenog kvantitativno i kvalitativno inkorporisano je u ustave svih socijalističkih država bez izuzetka. Šta više ovo načelo se, mada još uvek retko, sreće i u ustavima razvijenih, ali i nerazvijenih kapitalističkih država,¹⁸⁾ kao i u univerzalnom i regionalnom međunarodnom radnom pravu, a o čemu je već bilo reči.

U SFR Jugoslaviji, naročito od uvođenja ssamoupravljanja 1950. god. omogućenog prerastanjem državne svojine u društvenu, ovom načelu se posvećuje izuzetna pažnja. Najcelovitiji i najdosledniji koncept raspodele prema radu, shvaćene u gore izloženom Marksovom smislu, dat je u najnovijem Ustavu naše zemlje i u njegovim okvirima izgrađenom pravnom sistemu. Prema tome Ustavu se socijalističko društveno uređenje naše države zasniva na vlasti radničke klase i svih radnih ljudi i na odnosima među ljudima kao slobodnim i ravnopravnim proizvođačima i stvaraocima, čiji rad služi isključivo zadovoljavanju njihovih ličnih i zajedničkih potreba. »Osnovu ovih odnosa čini društveno-ekonomski položaj radnog čoveka koji mu obezbeđuje da, radeći sredstvima u društvenoj svojini i odlučujući neposredno i ravnopravno s drugim radnim ljudima u udruženom radu o svim poslovima društvene reprodukcije u uslovima i odnosima međusobne zavisnosti, odgovornosti i solidarnosti, ostvaruje svoj lični materijalni i moralni interes i pravo da se koristi rezultatima svog tekućeg i minulog rada i tekovina- ma opšteg materijalnog i društvenog napretka, da na toj osnovi što potpunije zadovoljava svoje lične i društvene potrebe i da razvija svoje radne i druge stvaralačke sposobnosti.«¹⁹⁾

¹⁷⁾ Citirane misli vidi u knjizi K. Marks: Kritika Gotskog programa, Kultura, Beograd, 1959, str. 15—18.

¹⁸⁾ Tako na pr. u Ustavu Italije iz 1947, čl. 36, st. 1; Meksika iz 1917. dopunjen 1960, čl. 123, st. 5; Dominikanske republike iz 1963, čl. 17; Gvatemale iz 1965, čl. 114, st. 2. i td.

¹⁹⁾ Drugi odeljak Osnovnih načela Ustava SFRJ, st. 2.

U skladu s tim, neprikosnovenu osnovu položaja i uloge čoveka, između ostalog, čine: vlast radničke klase i svih radnih ljudi; društvena svojina sredstava za proizvodnju koja isključuje povratak bilo kog sistema eksploatacije čoveka; oslobađanje rada kao prevazilaženje istorijski uslovljenih društveno-ekonomskih nejednakosti i zavinosti ljudi u radu; pravo na samoupravljanje; pravo radnog čoveka da uživa plodove svog rada i materijalnog napretka društvene zajednice prema načelu: »Svako prema sposobnostima — svakom prema njegovom radu«, uz obavezu da obezbeđuje razvitak materijalne osnove sopstvenog i društvenog rada i da doprinosi zadovoljavanju drugih društvenih potreba; ekonomska, socijalna i lična sigurnost čoveka itd.

Razrađujući i u nužnoj meri konkretizujući ova svoja osnovna načela koja su, kao takva, »osnova i pravac za tumačenje ustava i zakona, kao i za delovanje svih i svakog«²⁰⁾ normativni deo Ustava SFRJ podvlači da samo rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj čoveka, na osnovu jednakih prava i odgovornosti i da niko ne može ni neposredno ni posredno sticati materijalne i druge koristi eksploatacijom tuđeg rada. Saglasno tome niko ne sme na bilo koji način onemogućavati ni ograničavati radnika da, u skladu sa svojim ustavom i zakonom utvrđenim pravima, ravnopravno s drugim radnicima odlučuje o svom radu i o uslovima i rezultatima svoga rada.

O celokupnom dohotku, kao rezultatu zajedničkog rada radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada i ukupnog društvenog rada, ostvarenog o različitim oblicima rada i sredstava na osnovu delovanja zakonitosti tržišta i na samoupravnoj osnovi društveno utvrđenih uslova sticanja dohotka, odlučuju radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada u skladu sa svojim ustavnim pravima i odgovornostima prema drugim radnicima u udruženom radu i prema društvenoj zajednici u celini. Dohodak ostvaren u osnovnoj organizaciji udruženog rada predstavlja materijalnu osnovu prava radnika da odlučuje o uslovima svoga rada i da stiču lični dohodak. U okviru toga svog ustavom zajemčenog prava radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada raspoređuju dohodak: a) za svoju ličnu i zajedničku potrošnju i b) za proširenje materijalne osnove udruženog rada (akumulacija) i rezerve. Deo dohotka namenjenog ličnoj i zajedničkoj potrošnji mora biti srazmeran doprinosu radnika ostvarivanju ukupnog dohotka osnovne organizacije koji su dali svojim radom i ulaganjem društvenih sredstava kao minuloga rada radnika.

Prema Ustavu SFRJ svaki radnik ima pravo na lični dohodak iz dohotka osnovne organizacije u skladu sa načelom raspodele prema radu i porastom produktivnosti njegovog i ukupnog društvenog rada i sa načelom raspodele prema radu i porastom produktivnosti njegovog i ukupnog društvenog rada i sa načelom solidarnosti, a za zadovoljavanje njegovih ličnih, zajedničkih i opštih društvenih potreba koje se podmiruju iz ličnog dohotka. Obzirom na to pravo na lični dohodak se konstituiše kao osnovno i neotuđivo ustavom priznato i zaštićeno pravo radnika, osnovni motiv za zapošljavanje tj. obezbeđivanje sredstava za život svojim radom i kao bitan element i opstanak radnog odnosa. Pre-

²⁰⁾ Formulacija iz drugog odeljka Osnovnih načela Ustava SFRJ.

ma tome, ovo pravo se stiče realizacijom ustavom zajemčenog prava na rad, odnosno zaposlenjem, a ako se ovo realizuje u društvenom sektoru — onda i realizacijom prava rada sredstvima u društvenoj svojini. Visina ličnog dohotka zavisi od rezultata rada svakog radnika i njegovog ličnog doprinosa koji je svojim tekućim i minulim radom dao povećanju dohotka osnovne organizacije. »To znači da nije toliko bitan obim dohotka, nego to da radnik dobija nagradu zato što je dobrim gospodarenjem društvenim kapitalom povećao dohodak svoje osnovne organizacije udruženog rada.«²¹ Dakle, prva i daleko najbitnija pretpostavka za obezbeđivanje materijalne i socijalne sigurnosti radnika i članova njegove porodice jeste zaposlenje i to trajno i sigurno.²²

Osnove i merila raspoređivanja dohotka, kao i osnove i merila raspodele sredstava za svoje lične dohotke utvrđuju radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada. To je osnovno polazište. Osnovi i merila za raspodelu sredstava za lične dohotke su element sistema raspodele prema radu koji je predviđen Ustavom. Obzirom na to utvrđivanje osnova i merila rada u raspodeli sredstava za lične dohotke jeste stvar celokupnog našeg društvenog sistema, a ne jedino određivanja od strane pojedinih osnovnih organizacija udruženog rada. Zbog toga, a u interesu obezbeđivanja ustavom utvrđenog sistema raspodele prema radu, osnovi i merila za raspodelu moraju biti društveno utvrđeni samoupravnim sporazumima, društvenim dogovorima i zakonima. Kao bitan element pravnog sistema najvažniji osnovi i merila su utvrđeni Zakonom o udruženom radu.

U skladu sa izloženim, a prema ustavu i važećim zakonima, »utvrđeno je da su radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada obavezni da zaključie samoupravni sporazum o zajedničkim osnovima i merilima za raspodelu sredstava za lične dohotke sa radnicima osnovnih organizacija udruženog rada u istoj radnoj organizaciji udruženog rada, kao i sa radnicima u drugim osnovnim organizacijama izvan sastava radne organizacije. Pri tome ti samoupravni sporazumi o zajedničkim osnovima i merilima koje su radnici zaključili i samoupravni opšti akt kojim se utvrđuju osnovi i merila za raspodelu sredstava za lične dohotke i koji radnici donose u osnovnoj organizaciji ne mogu biti u suprotnosti sa društvenim dogovorom koji je zaključila, odnosno kome je pristupila osnovna organizacija.«²³

Dakle, raspodela prema radu jeste osnovno načelo našeg radnog prava i, kao takvo, pravilo u kvantificiranju ličnog dohotka svakog jedinog radnika, ali i svih njih zajedno kao klase. Raspodela na bazi rada znači u stvari raspodelu koja se meri rezultatima rada, dakle radnim doprinosom. Ali, »svaka raspodela sredstava potrošnje samo je posledica uslova proizvodnje«²⁴) a ti uslovi nisu jednaki, već različiti. Otuda se i prema Ustavu SFRJ, radi prevažilaženja razlika koje proiz-

²¹) E. Kardelj: Slobodni udruženi rad, Radnička štampa, Beograd, 1978, str. 141.

²²) Dr A. Kržišnik: Ustavna garantija prava na socijalnu sigurnost, Socijalna politika, Beograd, br. 1/1963, str. 5—6; dr B. Šefer: Socijalna politika i socijalna strategija, Beogradski grafički zavod, 1974, str. 181—183.

²³) E. Kardelj: Slobodni udruženi rad, op. cit., str. 138.

²⁴) K. Marks: Kritika Gotskog programa, op. cit., str. 18.

laze iz nejednake materijalne razvijenosti i drugih nejednakih uslova života i rada, uz načelo raspodele prema radu, primenjuje i načelo solidarnosti kao komplemetarno i korektivno. »Načelo solidarnosti radnika u udruženom radu ne treba niti se može automatski primenjivati u raspodeli prema radu, jer to su dva potpuno suprotna, kontradiktorna principa«. ²⁵⁾ Bitno je da se u razvoju između raspodele na bazi rezultata rada i solidarnosti uvek osigurava balans, koji će omogućavati dovoljno stimulativnosti za ekonomski razvoj, ali i dovoljno jednakosti kao predušlov za ostvarivanje same raspodele prema rezultatima rada i uspešan socijalni razvoj. ²⁶⁾

Za slučaj da se raspoređivanjem dohotka, odnosno raspodelom sredstava za lične dohotke, narušavaju odnosi koji odgovaraju ustavom utvrđenom načelu raspodele prema radu ili remeti tok društvene reprodukcije, zakonom se mogu utvrditi mere kojima se obezbeđuje ravnopravnost radnika u primenjivanju načla raspodele prema radu, odnosno kojima se sprečavaju ili otklanjaju poremećaji u društvenoj reprodukciji. Prema tome, samo narušavanje načela raspodele prema radu koje rezultira poremećajima u društvenoj reprodukciji može biti osnov za privremenu zakonsku suspenziju samoupravnih prava radnika u oblasti raspodele ličnih dohodaka.

I kad osnovna organizacija usled poslovanja sa gubitkom ili drugih sličnih okolnosti nije u stanju obezbediti pune lične dohotke svakom radniku u udruženom radu društvenim sredstvima primenom načela raspodele prema radu njemu se, prema Ustavu SFRJ, zajemčuje lični dohodak i druga prava po osnovu rada najmanje u visini, odnosno obimu, koji obezbeđuje njegovu materijalnu i socijalnu sigurnost. Visina ovako preciziranog zajemčenog ličnog dohotka i obim drugih zajemčenih prava, kao i način njihovog ostvarivanja, utvrđuje se samoupravnim sporazumom, društvenim dogovorom i zakonom, a zavisno od opšteg stepena produktivnosti ukupnog društvenog rada i opštih uslova sredine u kojoj radnik i živi. Za zajemčeni lični dohodak do visine utvrđene zakonom u krajnjoj liniji garantuje država, a preko toga donosioci društvenog dogovora, odnosno samoupravnog sporazuma.

Dosad rečeno u pogledu kvantificiranja ličnih dohodaka radnika zaposlenih u radnim organizacijama i zajednicama u principu važi i za radnike zaposlene kod poslodavaca. Prema Ustavu SFRJ i tim se radnicima, shodno pravima radnika u udruženom radu, putem kolektivnih ugovora o radu obezbeđuje pravo na sredstva za zadovoljavanje ličnih i zajedničkih potreba i druga prava koja obezbeđuju njihovu materijalnu i socijalnu sigurnost. ²⁷⁾

Materijalna i socijalna sigurnost radnika i članova njegove porodice kao osnovno načelo radnog prava, osim putem ličnog dohotka odmerenog prema radu i onog zajemčenog, obezbeđuje se i brojnim dru-

²⁵⁾ E. Kardelj: Slobodni udruženi rad, op. cit., str. 141.

²⁶⁾ U tom smislu vidi dr B. Šefer: Socijalna politika i socijalna strategija, op. cit., str. 204.

²⁷⁾ Vidi Ustav SFRJ, op. cit., čl. 68, st. 2.

gim davanjima i pogodnostima uslovljenim radnim odnosom.²⁸⁾ Pre svega u pitanju su razni dodaci uz lični dohodak, nagrade i stimulacije kao što su na pr.: dodatak za terenski rad, odvojeni život od porodice, stimulatívni dodatak za rad u manje razvijenim krajevima zemlje, povećano učešće u raspodeli ličnih dohodaka zbog rada pod otežanim uslovima, prekovremenog, noćnog i rada u dane državnih praznika itd. Tu su i razne nagrade redovne ili povremene za »vernost« kolektivu ili stalnost u službi, pronalazaštvo i druge vidove stvaralaštva itd. Najzad u pitanju su i naknade u mesto ličnog dohotka u zakonom predviđenim slučajevima, naknade putnih i selidbenih troškova, regresa za topli obrok i godišnji odmor, pomoći itd.

Značajan kompleks prava usmerenih na obezbeđivanje materijalne i socijalne sigurnosti radnika i članova njegove porodice se realizuje kroz sistem obaveznog socijalnog osiguranja zasnovan na načelima uzajamnosti i solidarnosti i minulog rada. »Ovim osiguranjem radnik, u skladu sa zakonom, obezbeđuje sebi pravo na zdravstvenu zaštitu i druga prava za slučaj bolesti, prava za slučaj porođaja, smanjenja ili gubitka radne sposobnosti, nezaposlenosti i starosti i prava na druge oblike socijalnog osiguranja, za članove svoje porodice — pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na porodičnu penziju, kao i druga prava po osnovu socijalnog osiguranja.«²⁹⁾

Izložena načelna opredeljenja u vezi sa raspodelom prema radu i obezbeđivanjem materijalne i socijalne sigurnosti radnika i članova njegove porodice se konkretizuju ukupnošću normi našeg radnog prava, kako državnih tako i samoupravnih.

---

²⁸⁾ Opširno o ovim davanjima i pogodnostima vidi dr. N. Tintić: Radno i socijalno pravo, (II), Zagreb, 1972, str. 422—474 i dr D. Paravina: Davanja (koristi), osim plate namenjena od preduzeća svome zaposlenom osoblju, Revija rada, Beograd, br. 10/1978, str. 19—41.

²⁹⁾ Ustav SFRJ, op. cit., čl. 163, st. 1.

QUELQUES PRINCIPES FONDAMENTAUX DU DROIT DE TRAVAIL

R é s u m é

Sous ce titre l'auteur a exposé: la notion, le sens et les catégories des principes fondamentaux; le principe de la liberté du travail; le principe du droit au travail; le droit de travail avec les instruments dans la propriété sociale, et le principe de la répartition d'après le travail et l'assurance de la sécurité matérielle et sociale du travailleur et des membres de sa famille.

En tant que principes fondamentaux du droit de travail sont considérés non seulement les principes qui, en dérivant de la base de notre société autogestionnaire socialiste, expriment l'essence de la condition juridique du travailleur en Yougoslavie, s'appliquent comme tels à toutes les catégories des rapports de travail et aux rapports juridiques qui leurs sont conditionnés c'est-à-dire à tous les travailleurs et restent inchangés du moins au cours de toute une phase du développement de notre communauté. Comme tels ces principes sont le grant dans le fond de la position unique de travailleurs et de leur sécurité matérielle et sociale et la stabilité. A part les principes mentionnés ci-dessus l'auteur considère comme principes fondamentaux du droit de travail de notre pays de même les suivants: le principe de la protection au travail, le principe de l'inaliénabilité et de la protection des droits du rapport de travail, le principe de la responsabilité pour la violation des droits et devoirs du rapport de travail et le principe des libertés syndicales.

Le principe de la liberté du travail, que l'auteur a exposé dans la deuxième section, entre dans la catégorie des droits et libertés fondamentaux qui ont parmi les premiers obtenu leur conformation constitutionnelle et en général juridique et la protection. Dans sa signification primordiale la liberté du travail est conçue comme n'étant par nulle chose la liberté illimitée de l'exploitation du travail des travailleurs. Aujourd'hui la notion de la liberté du travail, dans le sens le plus larga (classique), comprend le droit de toute personne de s'assurer par le travail librement choisi ou accepté les moyens d'existence. Dans nos conditions de travail avec les instruments dans la propriété sociale la liberté du travail signifie la libération du travail de l'exploitation, ce qui est assuré par la suppression des contradictions entre le travail et le capital et toute forme de rapports salariaux.

L'étude du principe du droit au travail est systématisée en plusieurs points tels que: la différenciation de la liberté de travail du droit au travail, l'historique et les conditions pour la réalisation, on du droit ou travail, le droit ou travail dans le système juridique yougoslave, la nation et les éléments essentiels du principe du droit au travail et le renoncement au droit au travail. En tant que principe fondamental du droit de travail le droit de travail suppose le droit de l'emploi permanent garanti de la part de la communauté sociale à tout citoyen capable de travailler dans un poste de travail librement choisi ou accepté selon ses capacités physiques et professionnelles, et qui est à ce citoyen la profession unique ou principale et avec le droit à la rétribution (chez nous le revenu personnel) d'après le travail et aux autres droits au minimum dans et montant ou les proportions qui assurent la sécurité matérielle et sociale du travailleur et de sa famille. Conformément à cette signification ce principe a été inséré dans l'article 159 de la Constitution de la République Socialiste Fédérative de Yougoslavie. Cependant, le principe proclamé par la constitution du droit au travail n'exclut toujours pas le phénomène du chômage temporaire, mais il exclut l'indifférence à l'égard de ce phénomène.

Le droit de travail avec les instruments dans la propriété sociale, en tant que principe fondamental spécifique suivant immanent au droit de travail de notre pays, est la nouvelle expression synthétique spécifiée par la constitution de la condition du travailleur dans le travail associé et la société en général. Il représente le complexe des principes qui déterminent la propriété sociale, c'est-à-dire la condition de l'homme et les rapports mutuels des hommes dans le système de la propriété sociale. Le contenu de ce principe constitue le droit du travailleur dans le travail associé en ce qui suit: a) de diriger le travail et la gestion des affaires de l'organisation de travail associé, b) d'organiser les rapports de travail mutuels, c) de prendre les décisions sur le revenu qu'il a réalisé et d) d'acquérir le revenu personnel.

Par l'intermédiaire du principe de la réparation d'après le travail et la garantie de la sécurité matérielle et sociale du travailleur et de sa famille dans notre société autogestionnaire socialiste se réalise la détermination que les travailleurs réalisent leur intérêt matériel et moral personnel et le droit de tirer parti des résultats de leur travail courant et passé et sur cette base de satisfaire dans la plus large mesure possible leurs besoins personnels et sociaux et de développer leurs capacités de travail et les autres capacités créatrices.

1970-1971